

PJ 5208 E4 1912 c.1 ROBARTS

Willard

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by

Willard G. Oxtoby

JÜDISCH-ARAMÄISCHE PAPYRI AUS ELEPHANTINE

SPRACHLICH UND SACHLICH ERKLÄRT

VON

PROF. D. DR. W. STAERK

2. VERBESSERTE AUFLAGE

PREIS 1.30 M.

BONN

A. MARCUS UND E. WEBER'S VERLAG

1912

KLEINE TEXTE FÜR VORLESUNGEN UND ÜBUNGEN

HERAUSGEGEBEN VON HANS LIETZMANN

- I DAS MURATORISCHE FRAGMENT und die monarchianischen prologe zu den evangelien, hrsg. v. H. Lietzmann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M. 2 DIE DREI ÄLTESTEN MARTYROLOGIEN, hrsg. v. H. Lietzmann.
- 2. Aufl. 18 S. 0.40 M.
- 3 APOCRYPHA 1: Reste d. Petrusevangeliums, d. Petrusapocalypse u. d. Kerygma Petri, hrsg. v. E. Klostermann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- AUSGEWÄHLTE PREDIGTEN I: Origenes homilie X über den propheten Jeremias, hrsg. v. E. Klostermann. 16 S. 0.30 M.
- 5 LITURGISCHE TEXTE 1: Zur gesch. d. orientalischen taufe u. messe im 2. u. 4. jahrh., ausgew. v. H. Lietzmann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- 6 DIE DIDACHE, mit kritischem apparat hrsg. v. H. Lietzmann. 2. Aufl. 16 S. 0.30 M.
- 7 BABYLONISCH-ASSYRISCHE TEXTE, übers. v. C. Bezold. I. Schöpfung und Sintflut. 2. Aufl. 24 S. 0.40 M.
- 8 APOCRYPHA II: Evangelien, hrsg. v. E. Klostermann. 2. Aufl. 21 S. 0.40 M.
- o Ptolemaeus Brief an die Flora, hrsg. v. A. Harnack. 10 S. 0.30 M.
- 10 DIE HIMMELFAHRT DES MOSE, hrsg. v. C. Clemen. 16 S. 0.30 M.
- 11 APOCRYPHA III: Agrapha, slavische Josephusstücke, Oxyrhynchusfr. 1911 hrsg. v. E. Klostermann. 2. Aufl. 26 S. 0.50 M.
- 12 APOCRYPHA IV: Die apokryphen briefe des Paulus an die Laodicener und Korinther, hrsg. v. A. Harnack. 0.40 M.

  13 AUSGEWÄHLTE PREDIGTEN II: Fünf festpredigten Augustins in ge-
- reimter prosa, hrsg. v. H. Lietzmann. 16 S. 0.30 M.
- 14 GRIECHISCHE PAPYRI, ausgewählt und erklärt v. H. Lietzmann. 2. Aufl. 32 S. 0.80 M.
- 15/16 DER PROPHET AMOS, Hebräisch und Griechisch, hrsg. v. J. Meinhold und H. Lietzmann 32 S. 1.00 M.
- 17/18 SYMBOLE DER ALTEN KIRCHE, ausgew. v. H. Lietzmann. 32 S. 0.80 M.
- 10 LITURGISCHE TEXTE II: Ordo missae secundum missale romanum. hrsg. v. H. Lietzmann. 32 S. 0.40 M.
- 20 ANTIKE FLUCHTAFELN, ausgew. u. erklärt v. R. Wünsch. 2. Aufl. 31 S. 0.70 M.
- 21 DIE WITTENBERGER U. LEISNIGER KASTENORDNUNG 1522, 1523, hrsg. v. H. Lietzmann. 24 S. 0.60 M.
- 22/23 JÜDISCH-ARAMÄISCHE PAPYRI AUS ELEPHANTINE sprachlich und sachlich erklärt v. W. Staerk. 2. Aufl. 38 S. 1.30 M.
- 24/25 MARTIN LUTHERS geistliche Lieder, hrsg. v. A. Leitzmann. 31 S. 0.60 M.
- 26/28 LATEINISCHE CHRISTLICHE INSCHRIFTEN mit einem anhang jüdischer inschriften, ausgewählt u. erklärt v. E. Diehl. 48 S. 1.20 M.
- 29/30 RES GESTAE DIVI AVGVSTI, hrsg. u. erkl. v. E. Diehl. 2. Aufl. 40 S. 1.20 M.
- 31 ZWEI NEUE EVANGELIENFRAGMENTE hrsg. u. erkl. v. H. B. Swete. 15 S. 0.40 M.
- 32 ARAMÄISCHE URKUNDEN z. gesch. d. Judentums im VI u. V jahrh. vor Chr. sprachl. u. sachl. erkl. v. W. Staerk. 16 S. 0.60 M.
- 33/34 SUPPLEMENTUM LYRICUM, neue bruchstücke von Archilochus Alcaeus Sappho Corinna Pindar ausgewählt u. erklärt v. E. Diehl. 2. Aufl. 44 S. 1.20 M.
- 35 LITURGISCHE TEXTE III: Die konstantinopolitanische messliturgie vor dem IX jahrhundert v. A. Baumstark. 16 S. 0.40 M.

KLEINE TEXTE FÜR VORLESUNGEN UND ÜBUNGEN HERAUSGEGEBEN VON HANS LIETZMANN

22/23 -

JÜDISCH-ARAMÄISCHE PAPYRI AUS ELEPHANTINE

SPRACHLICH UND SACHLICH ERKLÄRT

VON

PROF. D. DR. W. STAERK

2. VERBESSERTE AUFLAGE

BONN

A. MARCUS UND E. WEBER'S VERLAG

Der sandboden Ägyptens, der uns seit längerem in wahrhaft erdrückender fülle literarische u. unliterarische schätze wiedergiebt, hat im letzten jahrzehnt auch der semitischen sprach- und kulturgeschichte mehrmals erfreuliche überraschungen bereitet. In der Thebais, spec. in dem altberühmten, in der geschichte der mathematischen Geographie so bedeutsamen Syene (Assuān) beim ersten Nilkatarakt, und auf der gegenüberliegenden Nilinsel Elephantine, wo die ägyptische festung Jēb lag, kamen vor etwa 10 Jahren eine reihe von aramäischen texten (papyri, ostraka und steininschriften) zutage, von denen die nachstehend abgedruckten papyri an bedeutung für das biblische altertum wie es schien, kaum durch weitere funde übertroffen werden konnte. Inzwischen sind freilich noch ungleich wichtigere zeugen für das geistige u. politische Leben des ägyptischen judentums entdeckt u. entziffert worden. Unsere 10, im ganzen

2) Vgl. heft 32 dieser sammlung u. jetzt die große ausgabe von Sachau, Aramäische Papyrus u. Ostraka aus einer jüdischen militärkolonie in Elephantine. Altorient. sprachdenkmäler des 5. jahrh. v. Chr., bearb. von E. S. Mit 75 lichtdrucktafeln, Bd. I Text, Bd. II Tafeln. Leipzig. Hinrichs 1911. Kleine Ausgabe von A. Ungnad,

ebd. 1911.

¹⁾ Zu dem Straßburger Papyrus vgl. Euting, Notice sur un papyrus égypto-araméen de la bibl. impér. de Straßbourg. Mémoires présentés par divers savants à l'acad. des inscr. et belles-lettres. Paris 1903 XI, 2 pp. 297 ff.; Clermont-Ganneau, Compt. rend. de l'Ac. des inscr. 03, 364; Le papyr. Euting Rec. d'arch. orient. VI, 221 ff.; Spiegelberg, Zu den Straßburger aramäischen Papyr. Or. Ltztg. 04 III, 10; Halévy, Nouvel examen du papyr. égypto-araméen de la bibl. imp. de Straßb. Rev. Sém. XII, 67 ff., vgl. auch XIV, 278 ff.; de Vogüé, Rep. d'epigr. sém. 03 I nr. 361 und Clermont-Ganneau ebd. 04 nr. 498; Lidzbarski, Ephem. II, 210 ff.; Schwally, Lit. Z. Bl. 04, Nr. 45; Guidi, La Cultura XXIII 04, 237; Mseriantz, le pap. égypt.-aram. de Straßb. et son importance pour la philologie iranienne. Moscou 1906. - Zum Oxforder papyrus (MS Aram. c. 1 (P)) vgl. Cowley, Some Egyptian Aramaic Documents Proc. of the soc. of Bibl. Arch. 03 XXV, 202ff.; weiteres daselbst von C. B. Gray [p. 259ff.] u. Sayce [p. 315f.], Halévy, Un document judéo-araméen d'Eléphantine Rev. Sém. 03 XI 250 ff.; de Vogüé Rev. d'epigr. sém. 04 I nr. 491; Clermont-Ganneau, Papyr. et ostraka araméens d'Eléphantine Rec. d'arch. orient. 04 VI 147 ff. u. 260 ff. u. Johns Proceedings 05 XXVII, 187f.; Barth, Rev. Sém. XV, 524. — Über weitere papyrusfunde von Elephantine u. über die ostraka von ebenda vgl. die ausgezeichnete bibliographische übersicht über die aegypt.-aram. papyri, inschriften und ostraka von Seymour de Ricci in Appendix II der sogleich zu nennenden englischen ausgabe, und den mit bekannter gründlichkeit gearbeiteten bericht Lidzbarskis Ephem. f. sem. epigr. II s. 210ff. Der pap. MS Aram. c 1 (P) der Bodleiana sowie der Straßb. pap. u. die ostraka sind bei Sayce-Cowley wieder abgedruckt worden.

sehr gut erhaltenen papyri, deren publikation wir der liberalität des Mr. Robert Mond und dem scharfsinn der englischen forscher Prof. Sayce u. Cowley (Oxford) verdanken 1, sind i. j. 1904 zerstreut verkauft worden und wahrscheinlich kurz vorher in Elephantine zum vorschein gekommen. Fünf u. einen halben von ihnen erwarb Mr. Robert Mond (C D F G 1/2 H J), drei und einen halben Lady William Cecil (B E G 1/2 K). Ein dazu gehöriger papyrus ist noch vor vollendung der publikation jener neun von der Bodleiana erworben worden (A). Alle 10 gehören ohne Frage zu einem familienarchiv.

Linguistisch sind diese texte in mehrfacher hinsicht bedeutsam: einmal dadurch, daß sie neues und außergewöhnlich umfangreiches material zur kenntnis des älteren Aramäisch, und zwar des im 5. vorchristlichen jahrhundert (dem ja auch ein teil der biblischaramäischen (ba.) texte angehört) in Aegypten lebendigen dialekts beibringen. Sodann bieten sie uns zusammenhängende proben der unliterarischen sprache des volkes; denn wenn sie auch weithin den einfluß eines längst feststehenden juristischen kanzleistiles verraten, so dürfen sie doch mit demselben rechte zur wichtigen gattung der unliterarischen quellen gerechnet werden, wie heutzutage etwa protokollarische aufzeichnungen von gerichtsverhandlungen. Dazu kommt ihre noch größere kulturgeschichtliche bedeutung: sie erschließen im wahren sinne des wortes eine terra incognita, nämlich die anfänge des diasporajudentums, im besondern des aegyptischen, über die wir bisher in fast völliger unkenntnis waren, und liefern zugleich neue bedeutsame beiträge zur antik-orientalischen rechtsentwicklung.

Es kann nicht die aufgabe vorliegender ausgabe sein, die bedeutung dieser papyri auch nur in einem der angegebenen punkte erschöpfend darzustellen. Sie hat vielmehr nur den zweck, die texte weiteren kreisen bequem zugänglich zu machen und darf sich deshalb darauf beschränken, in zwei apparaten das nötigste zum sprachlichen und sachlichen verständnis zusammenzutragen. Im allgemeinen sei hier nur folgendes bemerkt: In der anlage sind diese privatrechtlichen urkunden alle gleich. Am anfang steht eine genaue datierung nach jüdischem u. ägyptischem kalender u. regierungsjahren des z. zt. herrschenden persischen königs (vgl. hierzu die wertvollen ausführungen Schürers u. Ginzels, Th. Ltz. 07, 3, 65 ff., Hontheims BZ 230 ff., u. jetzt bes. Ginzel, Chron. II § 146;

¹⁾ Aramaic Papyri discovered at Assuan, ed. by A. H. Sayce with the assistance of A. E. Cowley and with appendices by W. Spiegelberg u. Seymour de Ricci. London, Alex. Morning. 1906. 79 s. text u. 27 tafeln in phototypie. 21 sh.

ferner E. Meyer, Forsch. z. alt, gesch. II, 487f.). Darauf folgen die genauen personalien der kontrahenten und, fast regelmäßig mit לאמר eingeführt, die zu protokoll gegebenen, z. t. sehr detaillierten aussagen über das objekt. Am schlusse steht die notiz über den schreiber der urkunde und dann, meist mit שהריא בנו eingeleitet, die namen der zeugen in eigenhändiger unterschrift (dabei epigraphisch interessante ältere buchstabenformen). Auf dem zusammengerollten, gefalteten und gesiegelten papyrus wurde der inhalt der urkunde kurz vermerkt. Alles das bewegt sich in so festen formen, daß unsere pap. als unumstößliches zeugnis für ein seit langem bestehendes sehr ausgedehntes handels- und geschäftsleben in aramäischer sprache gelten dürfen. Dabei ist es kulturgeschichtlich von hohem interesse, daß, wie Lidzbarski (Ephem. II, 230) bemerkt hat, "die zur Achämenidenzeit als kanzlei- und korrespondenzsprache angewandte aramäische koivń viel kananäisches sprachgut enthielt". Auf die übereinstimmung mit dem stil der gleichzeitigen babylonischen u. demotischen urkunden wird unten von fall zu fall hingewiesen werden; hier sei nur folgendes bemerkt: unsere pap. unterscheiden sich in der anlage von ersteren durch die stellung der zeitangabe (an den anfang, dort regelmäßig an den schluß) u. der notiz über den schreiber (vor die zeugennamen, dort hinter dieselben, vgl. aber den Oxford, pap. u. s. 10); sie sind ferner, was ja von vornherein angenommen werden darf, von spezifisch ägyptischer rechtssprache beeinflußt, aber im großen ganzen bestätigen sie, was Kohler-Peiser im eingang von heft II ihrer sammlung über die vom babylonischen recht ausgegangenen einflüsse gesagt haben: "Die babyl. kultur hatte ein rechtssystem und eine rechtssprache, sie hatte urkundenschreiber u. gerichtspersonen; kein wunder, daß man sich auch nach dem falle des neuchaldäischen reiches noch seiner sprache als rechtssprache. insbesondere als urkundensprache bediente, ebenso wie im mittelalter des lateinischen. In der tat finden wir nach der persischen eroberung keinen einschnitt ins rechtsleben. Alles geht bezüglich des privatrechts in dem ursprünglichen kreise fort, u. es ist anzunehmen, daß die Perser sich mehr und mehr an den verkehrsoperationen beteiligten, sich mehr und mehr an die babyl. rechtsübung gewöhnten". Über die nachwirkung dieses uralten babylonischen urkundenstils bis in die jüdischen kontrakte unserer tage vgl. Poznanski Z. f. hebr. B. 07, 74 ff. u. Freund WZKM 07, 169 ff.

Die texte folgen der ausgezeichneten entzifferung Cowleys mit benutzung der mancherlei verbesserungsvorschläge, die gemacht worden sind, besonders der Lidzbarski's auf grund seiner nachprüfung der Kairiner originale. Eingeklammerte worte und buchstaben weisen auf ergänzte Lücken, überstrichene auf undeutliche schriftzeichen in den originalen hin.

Die vokalisation, die sich, soweit überhaupt möglich, an die ba. texte anschließt, ohne deren schrullen mitzumachen, beansprucht selbstverständlich nicht, in allen fällen das richtige getroffen zu haben, und soll nur ein hilfsmittel für den studenten sein, dem die lesung des bloßen konsonantentextes in den meisten fällen nicht gelingen dürfte.

Auch bei dieser neubearbeitung hat mich mein kollege Prof. Dr. Hedemann in juristischen Fragen freundlichst beraten. Prof. D. Buhl in Kopenhagen, cand. M. Seidel in Bern u. vor allem Prof. Dr. J. Barth in Berlin haben mir brieflich, mein Kollege A. Ungnad mündlich wertvolle verbesserungsvorschläge gemacht, wofür ihnen auch hier gedankt sei.

Literatur: Bacher, The Origin of the Jewish Colony of Syene. Jew. Quart. Rev. 19. 441 ff. — Barth, Bemerkungen zu den aram. Pap. v. Assuan. Rev. Sém. 15, 522 ff. — Barth, Über אנר oder מות in Pap. A. RS. 17, 149 ff. — Belleli, An independent examination of the Ass. and Eleph. Aram. Pap. London 1908. Luzac. — Bludau, Wiss. Beil. d. Germania 07, 234 ff. 243 ff. 252 ff. — Bludau, Juden u. Judenverfolg. in Aegypt. Münster 1906. — Bousset, Theol. Rdsch. 07, 290 f. — Bruston, Les pap. judéo-aram. d'Éléph. Rev. Theol. Phil. 41, 97 ff. — Buhl, Remarques sur les pap. juifs d'Eléph. Overs. over det Kgl. Danske Vid. Selsk. Forhandl. 08. Nr. 2.

Clermont-Ganneau, Rev. Crit. 06 II, 341 ff. — Clermont-Ganneau, Pap. et Ostraka Cowley. Rec. d'Arch. 8, 135 ff. — Compston, Yahu or Yahve? Expos. Times 20, 231 ff. — Cook, The Jewish Temple of Yahu at Syene. Expos. VII, 4, 497 ff. — Cook, The Jews of Syene in the V. Cent. bef. Chr. Pal. Expl. F. 39, 68 ff,

Desnoyers, Pap. Juifs Aram. Bull. de lit. ecclés. 07, 138 ff. 176 ff. — Döller, D. Papyrusfund v. Assuan. Th. Quart. Schrift 89, 497 ff.

Eerdmanns, Een nieuwe Jahwe-Tempel. Th. Tijdsch. 08, 72 ff. — Epstein, Notizen zu den Pap. v. Assuan. Jahrb. Jüd. Gesellsch. Frft. a. M. 6, 356 ff.

Freund, Bem. zu Pap. G d. Fundes v. Assuan. Wien. Z. f. K. d. Morgenl. 21. 169 ff.

Gunkel, Der Jähûtempel in Elephantine. Dt. Rdsch. 34, 4 s. 30 ff. Halévy, Rev. Sém. 07, 108 ff. — Herz, Aram. Pap. discovered

at Ass. Exp. Tim. 20, 231 f. — Heyes, Jüd. Diasporagem. im Pharaonenland. Köln. V. Ztg. 07, 48, 361 ff. — Hontheim, D. neuentd. Pap. v. Assuan. Bibl. Z. 5, 225 ff. — v. Hoonacker, D. rechtliche Stellung des jüd. Tempels in Eleph. gegenüber den Einricht. des A. T.'s. Theol. u. Glaube I, 438 ff.

Jampel, D. Papyrusfund v. Assuan. Monatssch. f. Gesch. u. Wiss. d. Jud. 07, 617 ff. — Johns, The Assuan Aram. Pap. Expos. VII, 3, 544 ff.

Kelso, The unity of the Sanctuary in the Light of the Eleph. Pap. Jour. Bibl. Lit. 28, 71 ff. — Künstlinger, Z. f. Assyr. 08, 245 ff.

Lagrange, Les pap. aram. d'Eléph. Rev. Bibl. 4, 258 ff. — Lambert, Notes sur les pap. d'Éléph. et d'Ass. Rev. Ét. Juiv. 57, 104 ff. — Lévy, La colonie juive d'Assouan en V. siècle a. l'ère chr. Rev. Étud. Juiv. 54, 35 ff. — Lidzbarski, D. Lit. Ztg. 06. Nr. 51 u. 52. — Lidzbarski, Ephem. f. Sem. Epigr. (III, 2 69 ff.) III, 3 129 ff.

Mahaffy, The Jews in Egypt. Mélanges Nicole 659 ff. — Mode, Bibl. World 07 (19), 305 ff.

Nickel, Neue Quellen zur ält. Geschichte d. jüd. Diaspora. Weidenauer Stud. Bd. 2. Wien 1908. — Nöldeke, Z. f. Assyr. XX, 07, 130 ff. — Noordzij, De jongste aram. pap. Teyl. Th. Tijdsch. 7, 33 ff.

Peiser, Orient. Lit. Ztg. 07, 622ff. 08, 24ff. 73ff. — Perles, Or. Lit. Z. 08, 26ff. — Peters, Die jüdische Gemeinde zu Syene im 5. Jhdt. v. Chr. Geburt nach den Pap. von Ass. Der Katholik III, 36. 07, 310ff. 368ff. — Poznanski, Z. f. hebr. Bibl. 07, 67ff.

Schultheß, Gött. Gelehrte Anz. 07, 181 ff. — Schürer, Th. Lit. Ztg. 07, Nr. 1. — Schürer, Gesch. d. Jüd. Volkes III S. 27 ff. — Schürer (Ginzel), Der jüd. Kalender nach den aram. Pap. v. Assuan. Th. Lit. Ztg. 07, Nr. 3. — Smyly, An Examination of the Dates of the Assouan aram. Pap. Proc. of the R. Irish Ac. Vol. 27, Sect. C, 9, 235 ff. — Spiegelberg, Aeg. Sprachgut i. d. aus Aeg. stammenden aram. Urkunden der Perserzeit. Or. Stud., Th. Nöldeke gew. II, 1093 ff. — Staer k, D. Anfänge der jüdischen Diaspora in Aegypten. Beih. zur O. L. Ztg. 08. — Stähelin, Israel u. Aegypten nach vorgefundenen Urkunden. Basel 08. — Stähelin, Elephantine u. Leontopolis. Z. at. Wiss. 28, 180 ff.

Whitehouse, Some Probl. sugg. by the rec. Disc. of Aram. Pap. at Syene. Expos. Tim. 20, 200 ff. — Wilcken, Arch. f. Pap.-Forsch. 4, 228 ff. — Witzel, Documenti Aramaici. Riv. Storico-Critica d. Scienze Theologiche V, 680 ff. 737 ff. — Wright, Light from Egyp. Pap. on Jew. Hist. bef. Chr. London 1908. — Wright, Significance of the Jew. Temple at Eleph. Rec. of the Past. 8 Nr. 5.

Weitere Literatur: Kautzsch, Gram. d. bibl.-aram. Leipzig 1904. — Strack, Gram. d. bibl.-aram. (Clavis ling. sem. p. IV). München 5 1911. — Marti, Kurzgef. Gram. d. bibl.-ar. sprache (Porta ling. or. XVIII). Berlin 2 1911, (beide abrisse haben das von den Pap. gebotene sprachliche material bereits verwertet; die verweise auf Kautzsch sind trotzdem beibehalten worden, weil diese Gram. zur zeit immer noch das einzige ausführliche Lehrbuch ist). Dalman, Gram. d. jüd.-pal. Aram. Leipzig 2 1905. — Kohler u. Peiser, Aus dem babyl. Rechtsleben I—IV Leipzig 1890 ff. — Kohler u. Ungnad, Hammurabis Gesetz. Leipzig 1904 ff. — Meißner, Beitr. zum altbab. Privatrecht. Assyr. Bibl. XI. Leipzig 1893. — Revillout, La femme dans l'antiquité. Journ. Asiat. 06 (VII), 57 ff. 161 ff. 345 ff. — Spiegelberg, Die demot. Pap. d. Straßb. Bibl. — Mitteis, Reichsrecht u. Volksrecht i. d. östl. Provinz d. röm. Kaiserreichs. Leipzig 1891.

a) Xerxes b) יִּי = ba. יִּדְי; nur in pap. E dreimal יִּד. Vgl. aber auch בּוֹב D 17 u. דכי u. דכי F 6 u. 9: übergang von ז בע in der lebenden sprache! Vgl. Ephem. II s. 240 und Nöld. ZA 07, 138. c) = pers. Warêzath.

Pap. A. (Bodl. Libr. MS. Aram. b 1), datiert vom 18. Elûl (28. Pahons) des 15. jahres des Xerxes = 471. 41 × 27 cm mit 20 zeilen, davon eine (5) offenbar nachträglich eingeschoben. — Das verständnis dieser urkunde, in der Qonjah bar Sadoq und Mahsejah bar Jdnja eine servitut (vielleicht superficies) am hause des letzteren festsetzen, wird dadurch sehr erschwert, daß wir nicht ganz genau wissen, was eine אנר (אנר?) אנר die lesung אנר offen u. dachte — darin wohl auf der richtigen spur — an eine balkenkonstruktion, die bis zum dache des hauses des Qonja reichen und dessen terrasse erweitern soll. Zur lage des hauses vgl. die angaben in Pap. B u. D u. Peis. OLZ 08, 73 ff.

Die zahlzeichen sind in diesen Pap. überall dieselben, bereits bekannten aber z. t. mit freiheit gebraucht. — bedeutet 10, = 20; die einer sind durch senkrechte striche bezeichnet und zu triaden zusammengefaßt, wobei öfter der letzte und vorletzte strich liegend \ oder als) erscheint. Die engl. herausgeber haben das mißverstanden, vgl. Lid. DLZ 06, 3207 ff.

² יהודי und יהודי werden promiscue gebraucht, vgl. z. b. Maḥseja "der Aramaeer" A 2 E 2f. G 2, "der Jude" B 3 C 1f. D 1f.

d) Der name wird in den Eleph.-Pap. einmal יארניה geschrieben, also wohl Jodanja o. ä. zu lesen? e) so stets; hebraismus. f) Vgl. Dan. 3, 12 u. 4, 14. zur form אתית vgl. ba. חַוֹּיִת neben בָּיִרת פּ) So wird mit Barth zu lesen sein; es handelt sich offenbar um einen holzunterbau.

³ Der Ausdruck דגל (oder, was graphisch auch möglich ist: רגל) findet sich in diesen pap, mit verschiedenen persischen u. einem babylonischen namen verbunden (Waresath, Artabanos, Athropadan resp. Arthaphernes. Hômadâta: Jddin-nabû). Die von Smend (ZA, 07, 150) von anfang an vertretene ansicht, daß darin das hebr, דגל (vgl. Num, 1, 52 u, ö,) resp. das aramäische äquivalent dazu vorliege, darf jetzt durch die Eleph.-P. als die richtige bezeichnet werden: דנל "Fähnlein", militärische abteilung; der nachfolgende eigenname bezeichnet den kommandeur des betreffenden trappenteils. Es handelt sich um angehörige einer jüdischen militärkolonie (אמיסיאסו), daher der unterschied zwischen בעל דנל שמיל הנל und בעל קריה vgl. A 9 E 10 H 10 (bürger der stadt Syene und militär in den festungen Jeb und Syene, vgl. F 2 מון בירתא ע u. J 2f. רב חילא יי סון, vgl, auch die Eleph.-P.), der militärische gerichtshof (s. zu H 5) u. die tatsache, daß dieselbe person zu verschiedenen zeiten verschiedenen דגלין angehört (vgl. z. b. Mahsejah A 3 und C 2, womit der unterschied יהודי) וי באב und יהודי) verbunden ist!). Es müssen also dislocationen stattgefunden haben. Vgl. noch zum besonderen charakter dieser militärkolonie die ausführungen von Schulth. 184 ff. und das dort mehrfach zitierte buch von P. Meyer, Das Heerwesen des Ptolemäer u. Römer in Aegypten. Leipz. 1900. Über Syene-Jeb vgl. Ez. 29, 10 30,6 u. 15f. Jes. 49, 12(?); über die garnison in Eleph, Herod. II, 30: ἐπὶ Ψαμμιτίχου [I. 664-616] βασιλέος φυλακαί κατέστασαν έν τε Ελεφαντίνη πόλι πρός Αίθιόπων καί έν Δάφνησι τησι Πηλουσίησι άλλη πρός 'Αραβίων και έν Δάφνησι τησι Πηλουσίησι άλλη πρός 'Αραβίων καὶ Σύρων, καὶ έν Μαρέη πρός Λιβύης άλλη. Ετι δε έπ' έμευ και Περσέων κατά ταυτά αί φυλακαί έγουσι ώς και επί Ψαμμιτίχου ήσαν και γάρ εν Έλεφαντίνη Πέρσαι φρουφέουσι και εν Δάφνησι. Über die geschichte der jüdischen militärkolonie (חילא יהודיא) von Elephantine vgl. jetzt die Eleph. P., bes. Text s. 4ff. u. 36ff., ferner Pseudo-Aristeas (§ 13 u. 35 ed. Wendland), speziell folgende bemerkung: § 13 ήδη μέν και πρότερον [d. h. vor der zeit des 1. Ptolemaeus ca. 300] ίκανῶν εἰσεληλυθότων σύν

ז הִי זִי דָבְקָּה לְבַיְתָא זִילִי לְזָויתַה זִי לְעליָה | וּאְגְּדָּא זָדְ תִּדְבַּק לִשְּׁמֵּר בּיתִי מִן אַרְעָא וְעַד עלָּא מִן זָוִית בּיתִי זִי לעליָה וְעַד בִּית זְבַרְיָה ֹּ | בּיתִי מִן אַרְעָא וְעַד עלָא מִן זָוִית בּיתִי זִי לעליָה וְעַד בִּית זְבַרְיָה ֹ 6 מְחָר אוֹ יוֹם אָחְרָן לָא אֶכְהַל אֶכְלְאִנְּדְּ לְמִבְנֵה עלוֵי אִנְדָּא זָדְ זִילָדְ | 6 מְחָר אֶּנְיתָד אָנְתַּן לָדְּ כִּסַף כִּרשן | | | בְאַבְנֵי מַלְכָּא ּ כִּסַף צְּרִיףְ זִי מִלְכָּא ּ בְּלִיתָד אָנְתַּן לֶדְּ כִּסַף כּרשן | | | בְאַבְנֵי מַלְכָּא ּ כִּסַף צְּרִיףְ

τῷ Πέρση καὶ πρὸ τούτων ἐτέρων συμμαχιῶν ἐξαπεσταλμένων πρὸς τὸν τῶν Αἰθιόπων βασιλέα μάχεσθαι σὺν Ψαμμητίχῳ [wohl Psam. II. 594—89, Breasted-Ranke, Gesch. Aeg. s. 473] u. § 35 ἐπεὶ συμβαίνει πλείονας τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν ἡμετέραν χώραν κατωκίσθαι γενηθέντας ἀνασπάστους ἐκ τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ Περσῶν. Durch die pap. rücken auch die nachrichten des A.T. über die jüdische diaspora in Aegypten in ganz neue beleuchtung, vgl. Jer. 41, 17 ff. bes. 44, 1; Jes. 19, 18 ff. Die in Assuan u. Eleph. läßt sich durch die von Sach. edierten pap. bis ins 6. Jhdt. zurückverfolgen.

7 Die in diesen pap. erwähnten geldsorten sind ברש (so ist mit de Vogüé u. Lid. zu lesen), חלר und חלר. Dazu kommt ein durch die abbreviatur 7 oder 7 bezeichnetes stück (vgl. B 15 C 15 D 14 u, 21 G 7 u. ö. H 15 J 16). שקל u. חלר sind aus dem ass. bekannt, vgl. zu מלר PSBA XXV s. 206. ברש ist von Lid. richtig mit karaša auf einem persischen gewicht aus der zeit Darius' I. identifiziert worden, vgl. darüber Budge in PSBA 1888, 464 ff. Die durch abkürzung 7 oder 7 bezeichnete münze wird von Cowl. = בען (šegel) oder = ידעו) רעי vgl. CIS 147 gedeutet, von Cl.-Gann, = דרכמון (vgl. Ezr. 2, 69 Neh. 7, 70 ff.), von Lid. wohl richtig = רבעתא "ein vierer". Wiederholt ist außerdem eine münze עשרתא "zehner" erwähnt, die mit כרש parallelisiert wird u. ein 10-šegelstück gewesen sein wird. Das verhältnis der (abgwogenen, vgl. K 11) stücke zu einander ist nach Cowl. und Cl.-Gann. folgendes: 1 שקל 1 שקל 1 שקל 1 ברש = 4 א 1, 1 = 10 חלרן. Lid. setzt den שקל = 5 u. $\tau = 20$ חלרן. In verbindung mit findet sich regelmäßig der ausdruck באבני מלכא, was darauf hinweist, daß die höheren münzwerte nach amtlichem persischem gewicht bestimmt waren. Vielleicht dürfen wir annehmen, daß das 10-šeqelstück כרש, das damals wohl neu eingeführt war, nach dem königlichen silbersegel (= 11,50 g.) oder seiner hälfte, dem σίγλος μηδικός (tetradrachme) normiert war u. daß die älteren münzen dementsprechend im geschäftsverkehr umgerechnet wurden, vgl. den

h) פהל (u. das synonyme יכל) immer im fut. mit folg. fut. Ba. mit folg. b vgl. Dan. 2, 26 5, 8 u. 15. Zur form vgl. ארשנך C 13. i) Vgl. 2. Sam. 14, 26.

8 וְאְנָדָּא זֶךְ | אפּם ּ וְהַן מִית קוניָה מְחָר אוּ יוֹם אָחָרָן לָא יִכְהַל בַּר 9 וּכְרָה אַח וַאֲחָה | קַרִיב וְרַחִיק בְּעֵל דּגל וְקְרְיָה יִכְלֵא לְמַחְסֵה ּ אוּ 10 לָבַר לַהּ לְמִבְנַה עלוַי | אִנְדָּא זָדְ וִילֵה וִי יִכְלֵא מִנְּהם יִנְתָּן לַהּ בַּסְפָּא 11 זִי כְתִיב מִן עלָא וְאִנְדָּא | וִילָדְ אפם וְאֵנְהַ שֵׁלִים לְמִבְנַה עלוַיְהּ עֵד

ausdruck כסף צריף oben u. K 11. Ist dem so, so muß man den häufigen zusatz מסף עלשרתא בסף עלשרתא בסף עלשרתא 27 auf den zehner" (vgl. B 15 C 15 D 14 u. 21 G 14) auf die fixierung des bei der umrechnung aus der gemeinen norm in die königliche nötigen zuschlages beziehen u. darf (vgl. auch RCrit. 345f.) zum vergleich auf den ähnlichen zusatz in demotischen pap. [vgl. Spiegelb. in der u. zu nennenden abhandlung s. 24] hinweisen. Aber Lid. will darin lieber ein im damaligen geschäftsverkehr übliches agio, dem babyl. atru entsprechend, sehen. Vgl. jetzt auch E. Meyer Sitz. B. B. A 1911, 47. Zur illustrierung des in unsern urkunden vorausgesetzten geldverkehrs sei noch in übersetzung der text des wohl gleichzeitigen Oxforder pap. MS. Aram. c 1 (P) nach Lid. (Ephem. II, 224 ff.) angefügt:

..... sohn des Jatma .....: Du hast mir geld gegeben | ...... 1000 šeqel silber. Und ich will an zinsen zahlen 2 hallur silber | auf einen segel silber für den monat, bis zu dem tage, an dem ich dir das geld zurückzahle. Die zinsen | für dein geld sollen also 2000 hallur auf den monat betragen, Zahle ich für einen monat keine | zinsen, so sollen sie zum kapital geschlagen und gleichfalls verzinst werden. Ich will dir monat für monat zahlen | von meinem gehalte, das man mir aus dem schatze auszahlt, und du schreibst mir eine quittung (?) über das ganze | geld und die zinsen, die ich dir zahlen werde. Erstatte ich dir dein ganzes | geld und zinsen nicht bis zum monat Thot des jahres . . . . zurück, so soll verdoppelt werden (?) dein geld | und die zinsen, die bei mir zurückbleiben, und es soll monat für monat mir zur last verzinst werden, bis zum tage, an dem ich es dir zurückzahle. I עקבן בר שמשנורי | קצרי בר יההדרי | מחמיה בר ידניה | מלפיה בר זכריה Zeugen Den schein schrieb Gemariah bar אחין nach der aussage der zeugen, die auf diesem scheine genannt sind".

8 Konventionalstrafe und ausdehnung der durch die kontrakte festgelegten rechtsverhältnisse auf die beiderseitigen rechtsnachfolger in weitester fassung gehören zum festen bestand der-

אפם אין wahrscheinlich schreibfehler für אפם על. Zu אפם vgl. B 15 D 15 22 (E 11) J 16; etymologie unsicher. ¹) Einführung des direkten objekts mit לי wie im ba. In diesen urkunden selten.

12 עלָּא וְאֲנָה קוניָה לָא אָכְהַל | אַמֵּר לְמַחְמַה לֵאמׂר הַּרְעָא זַךְּ לָא 12 זְיֶלֶךְ הוּ וְלָא תִּנְפָּק בְּשׁוּקָא זִי | בִינִון וּבִין בִּית פפּמעונית מַלֶּחָא מַּ 13 זִילֶךְ הוּ וְלָא תִּנְפָּק בְּשׁוּקָא זִי כְתִיב מָן עלָּא | וְאַנְת שַׁלִים לְמִפְּתַּח 14 הַן כְּלֵיתָךְ אָנְתוּ לֶךְ כַּסְפָּא זִי כְתִיב מָן עלָא | וְאַנְת שַׁלִּים לְמִפְּתַּח 15 הַּרְעָא זַךְ וּלְמִנְפַּק בְּשׁוּקָא זִי בִינִין | כְּתַב פְּלַמְיָה בַר אחיו סִפְּרָא 16 זְנָא כְפָם קוניָה שָׂהָד שְׁהָד שָׁהָד מַחְמַה בָּר יְשַׁעְיָה שָׂהַד שֹּתברזון 17 בַּר אתרליף | שָהָד שְׁהָד שִׁמְעִיָה בַר הושע שָהָד פּרתפּרן בָּר אתפרן בְּר שִׁהָד בּנתרש בַּר דרמרע שָהַד שׁלִם בַּר הוּשַּעִיָה

 ^{c} מְלוֹכתא $^{\circ}$ כְּוִי | ארתחשסש ^{b} מַלְּכָּא יְתָב בְּכָרְסְאַהּ $^{\circ}$ אָמֵר דּרגמן ^{a} בַּר ^{m}) = äg. pef-tew-'ewNit "sein atem ist in Neit's händen" ^{n}) vgl.

m) = äg. pef-tew-ewN¹t "sein atem ist in Neit's händen" n) vgl. Ez. 27, 9 Jon. 1, 5. o) vgl. Hiob 16, 19 u. אַהְדּוּהָא Gen. 31, 47; aram. u. syr. סהר P) = pers. Satibarzanes q) = Athar-lî(u)? r) = pers. Phrataphernes u. Artaphernes s) = pers. Bagdates (Baga-dâta) t) = Nabû-kudurri (Nabû-kudurri-uṣur) u) = Nabû-lî(u) v) = Darga (= pers. Dadagâ? Koseform für Dargman (B 2) wie דרני (E 19)? w) Bânîtu-iriš?

a) So vermutete schon Ginzel (bei Schürer ThLZ 07, 3), vgl. auch Hontheim 231. b) = hebr. wsj. c) Schreibfehler? d) Beachte die babyl. namensform Artakhšassu (pers. Artakhshathrā) = Artaxerxes. Siehe aber Andreas, Ephem. II, 221 anm. 2. e) Vgl. dagegen Dan. 7, 9; hebr.-aram. mischform? f) Wohl = pers. Dargman, vgl. zu A 18.

selben, wie überhaupt mit großer vorsicht u. sachkunde alle eventualitäten ins auge gefaßt werden. Daher auch die regelmäßige mehrmalige ausdrückliche wiederholung des durch die urkunde geschaffenen rechtsverhältnisses, vgl. oben 4 6 7 9 10. Weiteres s. zu B 12.

Pap. B. (Mus. Cair. No. 37107), datiert vom 18. Kislev (17. Thot) des 21. jahres (des Xerxes, d. i.) des 1. jahres Artaxerxes' (I.) = 464. 44,8 × 26 cm. mit 22 zeilen. — Gewährschaftserklärung durch urkundliche bestätigung des richterlichen urteils in dem prozeß Dargman bar Haršingegen Mahseja bar Jedonjah über das eigentumsrecht an einem grundstück nebst fixierung der grenzen des terrains; vgl. dazu pap. J. Es ist dasselbe grundstück, das M. später seiner tochter Mibhtahjah als

3 תרשון תרומי זי אתרה ון בְיַב בּ בִּירְתָא עֲבִיד לדגל ארתבנו בּ לְמַחְסַיָה בַר ידניָה יְהוּדִי זִי בְבִירַת יַב | לדגל וריזת לַאמֹר י[מא]ת לַ לְמַחְסַיָה בַר ידניָה יְהוּדִי זִי בְבִירַת יַב | לדגל וריזת לַאמֹר י[מא]ת זי ביהו¹ אֱלָהָא בְיַב בִּירְתָא אַנְת וְאנְתְּהֶן | וּבְרָךְ כָּל ₪ עַל אַרְקָא 6 זִילִי זִי אֲנָה קִבְלַת עֲלַיְךְ עַל דְּבְרַה קְדֶם | דמידת דּיִנְנָא בִּינִיָּא זִי וְשָׁנִּהְ לִי מוֹמָאָה לְמוֹמא בִיהוֹ עַל דְּבַר אַרְקָא | זָךְ כְּזִי לָא זִי לָאַ בִּיִי לָא

heiratsgut verschrieben hat (vgl. Pap. C und D). Bei dieser gelegenheit hat ihr M. diese urkunde ausgehändigt, vgl. D 23 ff.

Die urkundliche erklärung ist von Dargman, der mit seiner klage abgewiesen worden war, geleistet worden; ob sofort im anschluß an die (blos mündliche?) urteilsverkündigung oder später, steht dahin. C.H. § 5 sieht offenbar schriftliche fassung des urteils als rechtsgrundsatz an, u. das ist auch fernerhin so gewesen, vgl. z. b. den schluß der u. s. 31 erwähnten urkunde, ".... nicht ungiltigkeit zu beantragen haben der oberrichter u. die richter [d. h. der gerichtshof] seine [d. h. des klagenden gläubigers [Nabû-gamil] tafel mit ihren siegeln versehen u. dem Nabû gamil übergeben". Liegt also in unserm falle nicht mündlicher urteilsspruch zugrunde, so hatte wohl die gewährschaftserklärung, die offenbar rechtssitte war, den zweck, den beklagten u. seine rechtsnachfolger für den fall der anfechtung des urteils durch die familie des klägers zu schützen.

⁴ Der beklagte beweist mit seinem eide sein eigentumsrecht vgl. dazu C.H. §§ 20 131f. 206 227 249 266.

⁷ Detaillierte beschreibung des strittigen grundstückes nach seinen grenzen im stadtplan; genau so in den baby. urkunden, vgl. z. b. folgende altbab. kaufurkunde über ein baugrundstück aus der zeit des Ammiditana (K. u. U. III Nr. 367): "¹/3 sar bebautes hausgrundstück, gehörig zu 1²/3 sar bebautem hausgrundstück in Sippar-Amnanim, neben dem hause des Ili-erîbam, seines bruders, u. neben dem hause des Ilušu-ibnišu, ebenfalls seines bruders, dessen vorderseite der Nin-hegal-platz ist, dessen andere vorderseite das haus des

של (vgl. E 19) nach Schult. 195 kunstausdruck wie τόπος in den griech. pap. der ptolemaeerzeit. Das verb des relativsatzes ist עביר (Peʿīl). יב = aeg. {b (w) = gr. Iηβ, Elephantinē k) = pers. Artabanos. ¹) So wird der name ימאת, abgesehen von E 14, in diesen urkunden stets geschrieben; ebenso in den El.-Pap. — Zur form ימאת vgl. die entsprechenden ba. formen u. Nöld. 07, 141. m) = pers. Damidâta. n) Schreibfehler für לְּמִימָא Oder γ΄, o' Vgl. D 25.

הַות אֲרַק לְדרגמן זִילִי הא אֲנָה אַף הָא תְחוֹמֵי אַרְקָא זָךּ | זִי ימאת

לי על הְּבְרַה בּיתִי דרגמן למוע שְׁמַשׁ מְנַּ[הּ] וּבֵית קוניָה בַּר לִּי על הְּבְרַה בּיתִי דרגמן למוע שְׁמַשׁ מְנַּ[הּ] וּבֵית קוניָה בַּר פּ צְּדֹק | יְהוּדִי לדגל אתרופדן לְמְעֲרַב שְׁמֵשׁ לַהּ וּבִית [יְוַ]נְיָה בַר 10 אוּרִיָּה | יְהוּדִי לדגל וריזת לְתַחְתּיָה לַהּ וּבֵית אספמת בֵּר פּומעונית 1 בּי אוּרָיָה | יְהוּמָבְתּ | לְבָבִי עַל 11 מַלֶּח זִי מַיָּא קְשַׁיָּא לְעַליָה לַהּ ימאת לִי בְיהוֹ וְהוּמבְתּ | לִבְבִי עַל אַה לִי בִּיהוֹ וְהוּמבְתּ | לִבְבִי עַל

13 אַרְקָא זָדְ לָא אֶכְהַל אגרנָּדְ הִין וּדְבָב אֲנָה וּבֵר לִי וּבְרָה | לִי עַל אַרְקָא קּהַ בַּר בְּיִבְיה וְבִיר לְי בַּרָה | לִי עַל אַרְקָא קּיב וְהַתִּיק

14 זֶךְ יֹצִּלְתְּ וּבַר לֶךְּ וּבְרָה לֶךְ אַח וַאֲחָה לֶךְ קַרִיב וְרַחִיקי | זִי יגרנָּדְ

Šarrum-Rammân, des goldschmiedes ist usw." — Die von D abweichende angabe über die nachbargrundstücke erklärt Lid. nicht aus einem (allerdings auffallenden) versehen des schreibers, sondern daraus, daß das strittige grundstück nicht genau orientiert war. Zur lage der grundstücke vgl. die skizze von Peiser OLZ 08, 77f.

p) Wohl kaum verbesserung für ursprüngliches בית דרנמן, sondern nachträgliche einfügung des notwendigen complements zum suffix '; zur konstruktion vgl. z. b. Dan. 7, 15. q) Wohl in למועא verbessern; אתרופרן הצא. ") Oder אתרופרן, — pers. Athropadan oder Athropharna. s) Die aegypt. namen sind ens-pe-mete ('Εσπμῆτις) "zum heiligen stabe gehörig", und pef-tew-ewNit, vgl. A 13. t-t) Ergänzende verstärkung des akkusativsuffixes ק.

15 בְּשְׁמִי עַל אַרְקָא זָךְ אָנְתַּן לָךְ כְּסַף כּרשן כִי הוּ עֶשְׂרִן בְּאַבְנִי | מַלְכָּא 15 בְּסַף ר ∥ לַצְשַׂרְתָּא זָבְּרָאָא זָךְ אפם זִילָךְ וְאַנְהְ רַחִיק מִן | כָּל דִּין זִי 16 בְּסַף ר ∥ לַצְשַׂרְתָּא וָאַרְקָא זָךְ אפם זִילֶךְ וְאַנְהְ רַחִיק מִן | כָּל דִּין זִי 17 יִקְבְּלוּן עֲלַיְךְ עַל דְּבֵר אַרְעָאי זָךְ כְּתַב איתוֹ בֵר אבָה סִפְּרָא | זְנָה 18 בִּרְתָא כפְּס דּרגמן שָׁהֵד הושע בֵּר פּמחנוּם שׁ שָׁהֵד | נְּדוֹל בֵּר 19 יִנְדָּל שָׁהַד נְּמַרְיָה בַּר אחיו מְשָׁלֶם בַּר הושע | סִינכּשד בּר נבוּסמסרוִץ שְּׁהַד בְּרְלִיָּה בֵר בְּנְנְיִיה בְּר אַתִּישְׁא β שָׁהֵד אֲרִישְׁא β בִּר ארוסתמר׳ץ בַּר ארוסתמר׳ץ

aufschrift: סְפַר מִרְחַקּ׳ זִי כְתַבּ [הּרגמן] בַּר חרשון לְ מַחְסַיָה 22 בּר חַרשון לְ מַחְסַיָה D בּ בִּן לְכָסְלֵוֹ הוּ יום (למסורע שְׁנַת ∥((מּ ארתחשסש מַלְכָּא D

Zur beleuchtung der bei solchen rechtsgeschäften üblichen terminologie sei noch folgendes beispiel aus neubabylonischer zeit angefügt (K. u. P. IV s. 67, aus einem kaufkontrakt aus der zeit Nebukadnezars): "..... Rückforderung wird er [der verkäufer] nicht machen, nicht werden sie [die kontrahenten] sich umwenden, wider einander nicht klagen. Wann immer von den brüdern, söhnen, verwandten männlicher u. weiblicher linie des hauses des Bil-itir, d. s. des Mušezib-Marduk, d. s. des tischlers, — wer da aufsteht u. betreffs jenes feldes klagt, klagen läßt, ungiltigkeit beantragt, zugrecht geltend macht, also: "jenes feld ist nicht gegeben, das geld nicht empfangen" spricht, das geld, das er empfangen hat, soll der zugrechtausübende zwölffach zurückgeben usw."

Pap. D. (Mus. Cair. Nr. 37114), datiert vom 21. Kislev (1. Mesore) des 6. jahres Artaxerxes' (I.) = 461/60. ca. 62 × 22,5 cm mit 36 zeilen. — Die pap. C u. D sind von S. u. C. nicht geschickt angeordnet worden, da D die wichtigere urkunde ist, C nur einen spezialfall im auge hat. Wir stellen D deshalb voran. Es ist eine

[&]quot;) Beachte das nebeneinander von ארקא und ארקא! vgl. Jer. 10, 11.

") Itō, vgl. Ephem. III, 121. ") = aeg. Pete-Khnum "geschenk des Khnum". ") oder סינכשר? Also entweder = aram. Sin-kâšid "Sin erobert" oder Sin-kišir "Sin, mache fest". ") = ass. Nabu-sum-iskun "Nabu hat den namen bestimmt". ") = aram. Hadad-nûrî, "Hadad ist mein licht". ") Nöld. will יינניה oder "ענניה lesen. ") = pers. Aryishâ. ") = pers. Arûsathmar. ") = cedieren). Spiegelb. (ZA 07, 145) sieht darin (mit unrecht) einfluß des Aegypt. vgl. u. S. 25.

a) Verschrieben; es ist das 5. jahr.

אַמַר מַחְסֵיָה | בַר ידניָה יְהוּדָ[י] מְהַחְסֵן לּ בְּיַב בִּיְרָתָא לְדגל הומדת׳
 לגשן מִבְּמַחְיָה | בַרְתַּה לֵאמֹר אֲנָה יִהְבַת לכי בְּיִבְי וּבְמוֹתִי בִי ּ (
 אֲרֵק זִילִי הוֹה | מִשְׁחְתַה אִרְכָה ¹ מִן תַּחְתִּיָה לְעליָה אַמִּן → || וּפְשֵׁק בֹּה (בְּתִי מִן מוֹעָא ਫ | לְמַצְרֵב אַמִּן → (בּ[ע]שתא הְחוֹמוֹהִי עליָה לֵה בַּה בִּית קוניָה בַר צָדֹק מוֹעָא פִית דרגמן בֵּר חרשׁין | דָּבק תַּחְתִּיָה לֵה בַּית קוניָה בַר צָדֹק מוֹעָא קְשֵׁשְׁ לֵה בִּית אספמת בַּר פּפּמעונית מַלֶּח | זִי מַיָּא קְשַׁיָּא בַּיְתָא זֹנְךְ צְּלַה וְבָּיִת אספמת בַּר פּפּמעונית מְלָּח | זִי מַיָּא קְשַׂיָא בַּוְתָא זִנְךְ צְּרַק אֲרָק וְנִי בְּיִבְּת אַבְּר וּמְן יוֹמָא זְנָה פְּבְּת וְבִּר וְבִּיִּת אַחְרַיִיכי לְמֵן זִי | רְחַמְתִּי תְנְתְּנִוֹל לָא אִיתֵי לִי בַר וְעֵן וְעַר עָלֵם וּבְנִיכִי אַחֲרַיִכי לְמֵן זִי | רְחַמְתִּי תִנְתְּנִוֹ לָּא אִיתִי לִי בַר וּ וְעֵד עָלֵם וּבְנֵיְכִי אַחֲרַיִכי לְמֵן זִי | רְחַמְתִּי תְנְהְנִל לָא אִיתִי לִי בַר

ausführliche urkunde über die mitgift — oder den wichtigsten bestandteil der mitgift? — der Mibhṭaḥjah bei ihrer ersten ehe mit Jesanjah bar Urijjah, deren corpus sich in 3 teile gliedert: a) größe und lage des grundstücks 4—8a; b) bestätigung des eigentums- und verfügungsrechts der Mibhṭaḥjah 8b—22; c) bestätigung der erfolgten aushändigung des gegen Dargman erstrittenen und urkundlich festgelegten eigentumsrechts an dem grundstück (= pap. B) 23-27.

Die bestätigung des eigentumsrechts erfolgt ausdrücklich auch für die zeit nach dem tode des vaters und mit der bestimmung vollfreier verfügung. Es ist also bloße nutznießung u. ev. rückforderung (vgl. 18 u. 22) ausgeschlossen. Daß die frau die dos (širiktu "schenkung" im C. H.) auch dem manne verschreiben resp. bei lebzeiten schenken kann (lucrum nuptiale), wird in der allgemeinen formel (9/10) למן זי רחמתי תנתנן eingeschlossen sein. Auch in diesem falle ging es nach ihrem tode an die söhne über, vgl. C. H. § 162. Dem manne hat also auch in der zeit unserer urkunden im allgemeinen nicht mehr als die nutznießung am heiratsgut der frau zugestanden,

b) Vgl. H 7 החסן; das verb auch öfter in den Eleph.-P. Das Haphel hier wie im targ.: besitz haben (ba: in besitz nehmen). Wahrscheinlich handelt es sich um einen term. techn. der rechtssprache (= κληφοῦχος?). — Zur form vgl. Dan. 7, 18 u. 22. °) Vgl. C 2 und zu A 3. d) Zur form vgl. ykn' (2. fem.), was auf aussprache des fem. 's schließen läßt. Ba. ist das suffix der 2. fem. nicht zu belegen. e) Vgl. zu C 4. Danach wird umzustellen sein. f) Vgl. ba. אוֹרָכָּא (אַרְבָּהָא בּמַרְּבָּהָא 'אַרְבָּהָא ' בּמַרְּבָּהָא ' בּמַרְּבָּהָא ' בּמַרְּבָּהָא ' בּמַרְבָּהָא ' צוֹרָבָּה ' vgl. B 8. h) בּמַרְבָּה ' vgl. bebr. יוניה neben יוניה neben יוניה ' vgl. hebr. יוניה neben יוניה ' vgl. hebr. יוניה neben יוניה ' vgl. hebr. יוניה schreibfehler?

11 וּבְּרָה צָּחרָגן צַּח וַצָּחָה וְאנְתָּה | וְאִישׁ צָּחרָן שַׁלִּים בְּאַרְקָא זָהְ לָהַוּ וֹיִ שְׁבִּיְכִי עַד עָלַם זִי | יִרְשָׁנִכִי דִין וּדְ[בָּ]ב צַּנְתִי וּבַר וּבְרָה לכי וְנִקְבּל עֲלַיְכִי סגן וְדִיןְּיִּ וּ וֹאִישׁ זִילֹכִי בְשָׁם ׁ צַּרְקָא | זָהְ זִי יִהְבַת לכי וְנִקְבּל עֲלַיְכִי סגן וְדִיןְיִּ וּ יִנְשְׁרָתָּא וֹלְא דִין וְלָא דְּבָב | וּבִיְתָא ביתכי אפם וְלִבְנְיִכִי אַחֲרַיִכִי וֹּ לַעֲשַׂרְתָּא וֹלָא דִין וְלָא דְבָב | וּבִיְתָא ביתכי אפם וְלִבְנִיכִי אַחֲרַיִכִי וֹּ לַעֲשַׂרְתָּא וֹלָא וִהְנְּפְּקוּוְ עֲלַיְכִי בְּדִב יָהְוַה לָּא צָּנְה וֹיִ הְנְבְּקּקוּן יְנָא צְּלָבְיִ וְ וְלָא דִין וְלָא דִין וְלָא דְּבָב וֹיִ וְחָפְּרָא וְנָה בִּידִכי וְאַף אֲנָה מַחְכֵּיָה מְּתְרָן לָא אֲבָּבְנִי הָוֹן וְחָפְּרָא וְנָה בִּידכי וְאַף אַהְנָן לִבי בְּנִי מַלְבָּא בְּיִן וֹיִלִיכִי בְּנִי מַלְבָּא בְּנִי מַלְבָּא בְּרָב וֹיִם וְלְבָּא בְּנִי מַלְבָּא בְּנִי מֵלְבָּא בְּנִי מֵלְבָּא בְּנִי מַלְבָּא בְּנִי מִלְבָּא בְּיוֹן | וְלָא דְּבָב וּבִּיְתָא בִיתכי אפם ואהָדְּף בְּבִי וְבִיּבְרָ בִּיוֹן | וְלָא דִין | וְלָא דְּבָב וּבִיְתָא בִיתכי אפם ואהָדְּף בְּבִי מַלְבָּא בְּבִי וְנִיּבְעָּ בְּיִין וְּבְבְב וּבִין וּוְלָבְי בִּיוֹן וּוְלָבְי וְנִין וְוֹבְיּ בְּיִבְעָּב וּבְיִין וְיִבְב וּבְיִרְא בִיתכי אפם ואהָדְף בְּבִּין בְּיִרְא בִּיִרְיִי וְ וְלָבְבְּי וְנִין וְיִּבְבְי וְנִיּבְב וּבִּיְתָּא בִּיתִי סְפָּר מִוּן (זִי דרנִםן וּבְּבְּיוֹ בְּיִין וְיִבְבְּיוֹ בְּלְבִי בְּבִּין בְּיִבְּבְיוֹ וְיִנְבְיוֹ וְיִים בְּבִּין וְיִים בְּיִבְּיוֹ וְיִין וְיִים בְּיוֹם בּיוֹים בּיוֹים וּיִבְּבְי בְּיִבְים בְּיוֹבְיּים בְּיוֹבְים בְּבִּין בְּיִבְּיִים בְּיִבְּיִים בְּיִים בְּיוֹים בְּיוֹים בְּיוֹבְיים בְּיוֹים בְּיִים בְּיִבְּיִים בְּיִבְים בְּבִיתְים בְּיִים בְּבְייִים בְּבְייִים בְּיִים בְּיִים בְּבְיִים בְּבִים בְּבְים בְּיבְים בְּיִבּים בְּיִּבְייִים בְּבְיים בְּיִּבְייִם בְּיִים בְּב

ו. betreffs, also wie אין gebraucht, vgl. im späthebr. בשלים. Lid. macht mit recht darauf aufmerksam, daß dieser abgeschliffene gebrauch von בשם für die hellen. aramäische formel ἐν τῷ ὀνόματι von bedeutung ist. m) Vor 'd fehlt offenbar מוֹם. n) Hier = vorbringen. hier = (wieder) zurücknehmen im sinne von widerrufen. Nöld. "ich beanspruche von dir". p) Nach analogie des Syr. ist etwa בְּנָי zu erwarten. g) Gewöhnlich als Impf. Peal v. הלך vgl. K. § 44. Aber richtiger dürfte Nöld.'s (u. Merx's, vgl. Chrest. targ. s. 190) erklärung als intransitivbildung von הלך Hier in jurist. sinn = den prozeß gewinnen, vgl. Hiob 9, 2. detzte i führt einen zustandssatz ein, der logisch den grund für angibt.

vgl. aber zu C. Die einwirkung dieses altorientalischen rechtsgrundsatzes auf das spätere röm. recht ist nicht zu verkennen, vgl. die erweiterung der lex Julia de adult. (cap. de fundo dotali) durch Justinian (lex una § 15 C. de re ux. 5, 13 u. princ. Just. 2, 8).

Charakteristisch ist die wiederholte betonung des verzichts des vaters auf jegliches anrecht an die dos (C. H. § 163 wird hier allerdings garnicht ins auge gefaßt!) u die besondere versicherung, daß andere, nähere oder fernere familienglieder kein anrecht daran haben, desgl. der hinweis auf eine etwaige klage des Dargman.

¹⁵ f. u. 23 ff. urkunden beweis als wichtiger faktor im gerichtlichen beweisverfahren, vgl. die hierfür höchst instruktive urkunde K. u. P. II s. 16.

24 בַּר חרשון חרזמיָא כְתַב לִּי עֵל | אַרְקָא זָךְ כְּזִי רְשָׁה עֲלֵיְהֹּ מְלֶּיְהִ נְלֵיִהֹ לֵכִּ | צִּיְנְיָא וְמוֹמֶא מְּעִינת לַהּ | צִּיִּי זִילִי הִי וּסְפַר מִּרְחַק בְּתַב 25 זְיָבְנִּא וְמוֹמֶא מְעִינת לֵה וְהָבְתַּהּ לֹכִי | אַנְתִּי הַחְסְנְהִי הַן מְחָר אוֹ 26 זִיהַב לִּי סִפְּרָא זַךְ הַבְּנִּה וֹעֵל בִּיְתָא זַךְ סִפְּרָא זַךְ הַנְּפְּקִי בְּר זִילֵה יְרְשֵׁה | עַל בִּיְתָא זַךְ סִפְּרָא זַךְ הַנְּפְּקִי יִּבְּתַּה בְּר זִילֵה בְּר זִילֵה שְׁהַר | בַר גבוּזראבן שְּהַר סִּבְּא זְנָה 28 בִּסְנַן בִּיְרָא כְבָּם מַחְסֵיָה שְּהַדְיּא בְנו | שְּהַד וְּמַרְיָה בַר מַחְסֵיָה שְּהַד 29 בִּסְנַן בִּיְרָה בַר מָחְסֵיָה שְּהַד בְּנִירְיָה בַר מְחְסֵיָה שְּהַד זְּכִרְיָה בַר יִנְיָן | שְהַר הוּשׁע בַּר פְּלַלְיָה שְּהַד ידניָה בָר ידניָה בַר מִחְסֵיָה שְּהָד מִי שְׁהָד וּשְׁתָּר בְר וְעִנִּיְה שְּהָד רְעִנִּיְה שְׁהַד רְעִנִיְה שְּהָד בִּר יִנְנִיְה שְּהָד בִּר יִנְנִיְה שְּהָד הוּשׁע בַּר וְנִיּוֹל שְׁהָד הוּשׁע בַּר וְנִיּוֹל בִר וְעִנִיְה שְּהָד בִר יִנְיִיה שְּהָד בִּר וְעִנִיְה שְּהַד בְר וְעִנִיְה שְּהָד הוּשׁע בַּר וְנִנְיִה שְּהָד הוּשׁע בַּר וְנִנְיִה שְּהָד הוּשׁע בַּר וִנְיִנְה שְּהָד הוּשׁע בַּר וִנְיִּה שְּהָר וְנִיּה שְּהָד הוּשׁע בַּר וִנְיִיּה שְּהָד הוּשׁע בַּר וְנִיּלִיה בְּר וְנִיּיִה שְּהָד הוּשׁע בַּר וְנִיּלְיִה בְּר וְעִנִיה בַר וְשִּנְיִה | שְּהָּד הוּשׁע בַּר וִנְלִיה בַר וְעִנִּיִה בְּר וְשַּנְיִה | שְּהַד הוּשׁע בַּר וִנְהַלְּיִה בַּר וְעִּיִּיה וְיִבּיה בְּר וִיבּיִיה וְיִבּיל בִּר וְיִבּיּיה וְיִבּיל בְּיִים בְּיִים בְּיִּים בְּיִבּים בּיִים בְּיִבּיה בְּיִים בְּיִבּים בְּיִבּים בְּיִבּר הוּבּים בְּר בְּיִבּיּיִיה בְּיִים בְּיִן בִּיּיִיה בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִיּיִים בְּיִים בְּיִים בְיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּר בְּבְּיְיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִי בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִבּים בְּיִים בְּיִים בְּיִי בְּיִּים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִי בְּיִים בְּיִּים בְּיִּי בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּייִייִים בְּיִיים בְּי

aufschrift: סְפַר יּבוֹ (זִי יְהַב) מַחְמַה בֵּר ידנ[יָה] קֿפָר יּלַה לָמִבְמַת בּרת מַחְמַה

ב [ב ו] לְנַכְסְ]לָנוֹ הוּ יוֹם ון לֹנִמסורןע שָׁנַת ווו ווו ארתחשסש מַלְכַּא С

Der grundsatz, daß die dos eigentum der frau zu freihändiger verfügung bleibt u. nach ihrem tode an ihre kinder fällt (vgl. zu D), erlitt gelegentlich — so in unserem falle, wo es sich um einen bauplatz handelte —, eine nicht unwesentliche ausnahme. Hatte der mann in ausübung seines nutzungsrechtes das grundstück bebaut,

[&]quot;) Vgl. Dan. 4, 14 Kethib. ישה על ist als verkürzt aus der konstr. mit dopp. akkus. (D 12 u. ö.) anzusehen (Barth). s) 1. pers. des Perîl "ich wurde belastet", vgl. H 8 und dazu K. § 29, 3. אום ist direktes objekt dazu, wie häufig im Semit.; הוֹ ist dat. incommodi, vgl. B 6. t) עברי קדי עורי עברי Dan. 7, 5. v) Oder עברי עברי vgl. B 12 F 8 u. ö. (Barth)? Falls עורי richtig, vgl. קבי Dan. 4, 11 u. 20 u. K. § 46, 3a und zur bedeutg. späthebr. gebrauch von עורר (Schult. 196). v) Vgl. C 16.

Pap. C. (Mus. Cair. Nr. 37106), datiert vom 21. Kislev (1. Mesore) des 6. jahres Artaxerxes (I.) = 460 (falls die ergänzungen in zl. 1 richtig), ca. 19×26 cm, doppelseitig beschrieben, 11+11 zeilen. Der vorletzte zeugenname steht zwischen zl. 20 u. 21 links oberhalb von ישעיה. — Urkundliche abgrenzung der rechte des schwiegersohns Jesanjah an dem heiratsgut der Mibhtahjah (oder einem teil davon) bei (oder nach) der eheschließung, mit folgender gliederung: a) festlegung des tatbestandes unter verweis auf die urkunde D; größe und lage des grundstücks 3—5a; b) die mit der nutznießung verbundenen verpflichtungen 5b—13a; c) verzicht des schwiegervaters Mahsejah auf rückforderungsklage 13b—15.

2 אָמַר מַחְסַיָּה | בַּר ידניָה יְ[הוּדִי זִי בְ]אַב ּ לְדגל הומדת ּ ליזַנְיָה בַר אוֹרִיה בְּוֹכם ּ הְּגָלָא | לַאמֹר אִיתִי אֲרַק בִּי (¹ זִילִּי מֵעֲרַב ּ לְבִיְתָּא ٤ אוֹרָיָה בְוֹכם ּ הְּגָלָא | לַאמֹר אִיתִי אֲרַק בּי (¹ זִילִּי מֵעֲרַב ּ לְבִיְתָּא ٤ זְּלֶּהְ זִיְּ אֲנְק בִּי (בּעשתא כְּעַן אֲנָה כַּ מְשְׁתַת ּ בַּיְתָא זַהְ אַכְּן הְ וּפְשַׁהְ | בּ – (בעשתא כְּעַן אֲנָה 6 מַחְסַיָּה אֵמְרַת לָהְ אַרְקָא זָהְ בְּנִי ועתד בּ בהמיתה וּ | וְתַב ּ בְּגוֹ עָם 6 מַחְסַיָּה אַמְרַת לָהְ אַרְקָא זָרְ בְּנִי ועתד בּ בהמיתה וּ וְלְמִנְתַן | רַחְסָת זְּ הְנָּוֹ לְנָהְ לָנִהְ לְּנָהְ לְנָהְ בְּנְיִה הִמּוֹ שַׁלִּימִן בַּהּ | אֲחֲרֵיכם בּ לֹאְחְרָנִן לְהָן בְּנְרְהְי מִן מִבְטַחְיָה בַרְהִי הְמּוֹ שַׁלִּימִן בַּהּ | אֲחֲרֵיכם בּ לְאָחרָנִן לָהָן בְּנְרָהְי זִם אָחָרֶן אַרְקָא זֶּךְ הִבְּרָהִי הְמוֹ שִׁלִּימִן בַּהּ וְ אֲחְרֵיכם בּּרְתִּי הִמּן מִבְּתָּת הַ בַּרְתִּי הִמּוֹ שִׁלִּימִן בַּהִּ רְשִּנְא זְּךְ אֵבְּרָא זְּךְ בִּרְתִּי הִמּוֹ שִׁלִּימִן בַּהִּ רְתִּי הִשְּבָּרְתִּי הִמָּן בִּהִּי הִשְּרָת בְּרְתִּי הִמּן בִּהְרָא זְּן בְּרָבְיִּים בְּרְתִּי הִמּוֹ שִׁלְיִםן בַּהִּי הִשְּנִים אַנְרָב בְּרְתִּי הִמּן בִּבְּעָב בְּרִבּי הִמּנִין בּרְתִּי הִמּן בְּרָּב בְּתִים בְּרָב בְּרִבּי הִים בְּרְתִי הְשָּבְים בּרְתִי הִשְּבָּים בּרְתִּי הִמּן בַּהְתִי הִשְּנִבּעוֹן בִּהְי הִשְּבִּים בְּרְתִּי הִבְּבְּהִי הִיּבְבָּה בְּרָב בְּרָב בּרְתִּי הִשְּבָּים בְּרִבּים בּרְתִּי הִישְּרָב בּרְתִּי הִי הִשְּבָּר בּרְתִּי הִיבּרְבּי בּרְתִּי הִיבּרְתִּי הִיבּרְתִּי הִיבּרְתִּי הִיבּרְתִּי הִיבּרְתִּי הִיבּרְתִּי הִיבְּרָב בְּתִּי הִישְּבָּר בּרְתִּי הִינְים בְּיִבּים בּרְתִּי הִיבּרְתִּי זְי בִּיְיִיבְּיִים בְּים בְּרְתִיי בִּיְיה בְּנְיבְיּים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיּים בְּיִים בְּבְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּבְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיתְייִיבְיִים בְּיִיבְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיּבְיּים בִּיּים בִּיּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִּים בְּיִּיבְּיִים בִּים בְּיִים בְּיּבְיּיִים בְּיּיִים בְּיִים בְּיּבְּיּיִים בְּיִים בִּים בִּים בִּים בִּיי בְּבְיבִּיּיוֹים בִּים בְּבְּיה בִּים בְּבְּיבְּיבְיי בְּיִים ב

a) Wenn א richtig, schreibfehler für '. b) = pers. Haomadâta "gabe des Haoma"; vgl. המרכא Esth. 3, 1. c) So auch H 4; man darf an eine verstärkung des demonstr. 71 durch die endung D (vgl. בסא A 8 u, ö.) denken; vgl. auch ba. דכן Dan. 2, 31 7, 20 f. d) Vgl. C 5, בי חד בא. stat. abs. von ביתא wie im pal.-aram. בי רפאף u. im svr. בי auch im sam. (Lev. 5, 33) ב, Nöld. ZA 07, 140 anm. 3, הרק in dieser verbindung = grund und boden, grundstück. e) Vgl. 2. Chron. 32, 30 u. 33, 14. f) Eigentl.: vermessung, vgl. bab. mišihtu, targ. משחה (messen) ע משחה (maß, länge); auch hebr. משחה (משחה) Lev. 7, 35 Num. 18, 8 ist verwandt. g) Falls die lesung mit 7 richtig ist, wohl mit hebr. עתר (Prov. 24, 27) u. mit targ. עתר "aufstellen" zusammenzustellen. Lid. liest אתר ("vermehren"), Nöld. dagegen עתר "bereite", weiß dann aber auch mit dem folgenden nichts anzufangen. h) So deutlich im original, wobei ' u. n zusammenhängen; schreibfehler für ההמתה = בהמתה (בהמתה jehler für בהמתה בהמתה ; zur bildung des imper. von של vgl. bibl.-ar. הב Dan. 5, 17; אה Dan. 6, 16; zur vokalisation Dalman 2 s. 310. k) Nebenform zu 7t, bisher nur aus diesen papyri bekannt. Zum 3 zwischen den deutelauten i u. 7 vgl. arab. dalika. 1) Ba. nur in der bedeutung kaufen, targ. Pe'al "kaufen", Pa'il "verkaufen". Zur syntax vgl. schon im hebr. z. b. Jes. 49, 6 (Buhl). m) Vgl. die vom Kethib beabsichtigten pluralformen mit den suffixen ק א נא im ba. ⁿ) Vgl. Ezr. 7, 17 אלהכם 5, 3 u. 9 7, 24 סל. ^o) Zum Wechsel von & u. 7 vgl. Dan. 2, 40 u. 41. P) Term. techn. der rechtssprache, nach Spiegelb, nachahmung aeg, terminologie (s. u. s. 23 ff.), vgl. aber hebr. שנא, Deut. 24, 3 (21, 15), Mal. 2, 16 u. das babyl, aequivalent zîru C.H. § 142.

so fiel ihm, falls die frau die ehe löste (so ist wohl 10/11 zu verstehen), die hälfte desselben zu, aber mit der maßgabe, daß sie nach seinem tode an die kinder der frau fallen mußte. Die andere hälfte erhielt die frau. Andrerseits wurde durch dieses retentions-

וְתִּנְפֶּק מִנָּךְ לָא שֵׁלִּימָה הִי לְמִלְקְחַה וּלְמְנְתְּנֵה לְאָחַרָנִן לָהֵן לְּבֵּיךְ מִן וֹ מִבְּמְחָיָה הִפּוּ שֵׁלִּימִן בַּה חֹלף עֲבִידְתָא זִי אַנְּתְ עֲבַדְת הֵן תְהַנְצֵלֹּ וֹ מַנְּךְ בְּנְיָא וֹיִ אַנְתְ בְּנִיְא זִי אַנְתְ בְּנִיְא זִי אַנְתְ בְּנִיְא זַךְ וְתוּב פַּלְנָּא אַחֹרָ[נְ]א אַנְּתְ שַׁלִּים בַּה וֹ מִבְּיוֹ בְּנִיְא זִי אַנְתְ בְּנִיְת בְּנִיְת בְּנִיְת אוֹ זְם אָחֹרָן אִרְשִׁנְּהְ הִין וֹז מְבְּתְ לְּבְּ בְּנְתְ לְּךְ בְּסֵךְ כֵּרשוֹ הַ בְּתָב וֹנְאַ בִּתְב וְנְאַבְּיִן בְּבְּב וְ בְּתֵב עתרשוּרי בְּרְ [נְ]בוּזראבן מְּלְּהָ בְּכְוֹ לְּבְּ בְּכְּנְ בְּבְּב וְ בְּתָב עתרשוּרי בַּר [נְ]בוּזראבן סְפְּרָא זְנָה בְּסְוֹן וֹלָא דְּבָב וְ בְּתָב עתרשוּרי בַּר [נְ]בוּזראבן סְפְּרָא זְנָה בְסְנֵן וֹלָא דְבָב וְ בְּתֵב עתרשוּרי בַּר [נְ]בוּזראבן סְפְּרָא זְנָה בְסְנֵן וְלָּא דְבָב וְ בְּתֵב עתרשוּרי בֵּר וֹנְיְהָה וְשָׁתְ בֵּר פְּלַלְיָה שְׁהֵד זְּבָרְיָה בַר מִחְסֵיָה שְׁהָד שְׁתַב בְּר וֹנְיְיָה בַר מִשְׁכָּה שְׁהַד וְבְיִר, בְּר מְשְׁבְּר דִּנְוֹן שְׁהַב וְנְתְוֹן בֵּר עֲנַנְיְה וְ שְׁהֵד הוּשֹע [בּר] וְעוּיִה שְׁהַד מִבְּתְם בְּר בָּנְנְיְה וְ שְׁהֵד הוּשֹע בַּר בְּר בְּנְנְיְה וְ שְׁהֵד תִּבּיר בְּר בְּנִנְיְה וְ שְׁהֵד הוּוֹשע בַּר בִּר וְנִנְיְה בְּר בְּנִנְיְה וְ שְׁהֵד הוּשֹע [בּר] וְעוּיִה שְׁהַד מִחְסֵה בַר בִּר בְּנִנְיְה וֹן שְׁהַד זַפּוֹר בַּר צְפַנְיְה וֹ שְׁתִב הוֹן שְׁתַב בּר וִנְנִיְה בוֹן וֹשְׁת בָּר וֹיִנִיה אמר מחסיה בר | ידניה ארמי זִי סון לְדֹגל וֹריוֹת למפּפּמתִיה יִי מוֹן לְרִיל לֵיוֹת לֹם בְיוֹית לִיבִיה ארמי זִי סוֹן לִיוֹל לוֹיוֹת לְם בּר וְיִבִיה אבר וִיבִיה ארמי זִי סוֹן לְּיֹב לְּיִים וֹיִים בְּיוֹ וְיִבִיה ארמי זִי סוֹן לִי לְנִיה לְּיוֹם בַּר וְיִנִיהְ בִּיוֹ בִּב וְ יִבִיה אַבוֹן וּיוֹת בּר וְינִיה ארמי זִי מוֹם בּר וְיִבִיה ארמי זִי בְּיוֹ בְּיוֹית בִיי בְּיִב בּר וְיִבּוֹי הִי בִיה ארמי זִי בְּיִים בְּבוּ וִי בִיוֹם בּיוֹ וִי בְיִיה אִבּוֹ וִי בְּיִים בְּיֹּיִים בְּבּוּ וְיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיוֹים בְּיוֹים בְּיוֹים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיְיְיִים בְּיִים בְּיִים בְּיְים בְּיִים בְּיוֹם בְּיִים בְּיְיְיְיְיְי

קלף. Num. 18, 21 u. 31, phoen. הלפת aequivalent u. pal.-aram. u. targ. קלף pro. r) Zur form vgl. bibl.-ar. קנפק u. a. Hier = "sich trennen"; vgl. zur stelle besonders Poznanski, 73 anm. 1, doch s. zu D 18. s) = 'Athar-šûri "Athar ist meine burg". t) = Nabûzêra-ibni "Nebo hat den samen geschaffen". Nöld. will die Lesung נכוורארן offen halten. u) Vgl. zu H 16. v) Vgl. hebr. קעוֹאֵל. Namen mit אל kommen hier nicht vor.

a) Hier u. in G (außer zl. 3) immer mit 5! Vgl. den wechsel von 5 u. 1 A 13 u. B. 10.

recht propter impensas das freie verfügungsrecht der frau auch für den fall beschränkt, daß der mann anlaß zur lösung der ehe gab (so deute ich 9/10) Sie verlor dann das veräußerungsrecht, was ihr sonst offenbar zustand, vgl. zu D. Nach C. H. § 137 ff. 141. 149 mußte der ehemann bei lösung der ehe von sich aus die dos herausgeben; war die frau der schuldige teil, so verlor sie wahrscheinlich die šeriktu, vgl. § 141 (u. 143). Ein fall wie der in C vorliegende ist in CH begreiflicherweise nicht vorgesehen.

Pap. E. (Mus. Cair. Nr. 37108), datiert vom 2. (so ist zu lesen, vgl. Hontheim 231) Kislev (10. Mesore) des 19. jahres Artaxerxes' (I.) = 446. 37,5×28 cm mit 20 zeilen. — Urkunde über eine hingabe an zahlungsstatt (oder verpfändung?), von Mahse-

3 בַּרְתַּה לַאמֹר אֲנָה יהְבַתּ לכי לְבַוְתָא | זִי יְהַב לִּי מְשָׁלֶּם בַּר זַפּוּר בַּרָתַּה לַאמֹר אֲנָסְי זִי סְוַן בִּרְמוֹה[י] וּסְפַּר כְּתַב לִי עלָא | זִיהַבְתַּה לְמִפְּמַחְיָה בֹּ בִּרְתִּי חלף בְּרָסִי זִי סְוַן בִּרְמוֹה[י] וּסְפַּר כְּתַב לִי עלָא | זִיהַבְת לְּי בְּסִי זִי יִהְבַת לִי בְּוִי הגדו הוית בְּבִירת אפלת | הְפּוּ זְּנְא הַשְּׁבּחת בְּסִרְ זִּנְכְסִן לְשׁׁלֶּסְה לְכִי אֲתָרוֹ אֲנָה יְהָבֶת לכי מִפְּרָא עַתִּקְא וּנְה בִיְתָא יְהַבְּתַה לכי וְרַחְקַת מִנְּה זְיִ וֹיְרָבְּר וֹיְ וְלְבְנִיכְנין | מִוְ אֲחָרוֹהִי זְנָה בַיִתָּא יְהַבְּתַה לכי וְרַחְקַת מִנְּה זְיִ וְבְּבְּבִי וּזְרָב בְּשָׁם בַּוְ בְּתְב וֹיְ וְשְׁנָּה לָי וְרָתְבְּת לִי וְלָבְנְרְנוֹן | מִן אֲחָרוֹי וְלְשְׁנִכי דִין וּדְבָב בְּשָׁם בַּוְתָא זַךְ פְּצְּב וְבִי וּוְבִי וְלִי וְבְּבְי וְנְשְׁנִי וְיִלְי וּנְבְר | אָחְרָן יִרְשִׁנּכִי דִין וּבְב בְּשִׁ בַּוְתָא זַךְ פְּצְים בִּיְת לכי וְסִפְּרָא כִתְבַת לכי | עלָּא זִי יִנְרַנִי וְיִן וּבב בִּשְׁם בַּוּת לכי וְסִפְּרָא כִתְבַת לכי | עלָּא זִי יִנְרַנִּי וֹיִן וּבב אֲנָה וִבְּב וְנְחִין קּבְּב וְרָא בִּנְן לכי כְּסַף כּרשן וּן וּוִי בְּנָה וְיִבְיִן וֹיִבְי וְרָב וְרָת לְכִי וְסִפְּרָא כִתְבַת לכי | עלָּא זִי יִנְהָנִין לכי כְסַף כּרשן בּיוֹן וּבִּי וְנִבְי וְנִין וֹיִבְי וְנִבְין וֹיִבְי וְנִב וְנִין וְבִּי בְּנִב וְנִין וְבִּי בִּיִן וְבִּי וְוִבְי וְנִבְי וְנִבְי וְנְיִבְי וְנְבִין וְבְּב וְרָב וְנְחִין קְּבְּב וֹבְּי וְבִּי וְנְבִי וְנְבִי וְנִב וְיִבְיוֹ בְּיִב וְנְבִין וְבְּב וְבִּי וְנְבִין וְנִי בְּנִב וְנְבִין וְיִב בְּיִב וְנְבִי וְנְבִי וְנְיִב וְנְב בִיי וְנִב וּבְּת וְבִי וְנִבְי וְנְב בְּיִם וְּבִּי וְנְבִי וְיִבְי וְנִב וְיִבְּי וְנְבְי וְנִבְי וְנְבִי וְנְבְי בְּנִין וֹיְ בִּב וּיִבְּי וְּנְב וְיִבְי וְנְב בִּין וְּבְב וּבְּים בְּיִר וּבְּי וְבִּב וּיִב וּוְבִי וְנִב וּבְּי וִבְּי וְנִב וּבְיי בְּיִי וְיִבְּי וְיִבְי וְּבִּי וְּבִי וְיִבְי וְיִבְי וְּבְּי בְּיִי וְיִבְיי בְּיִי וְיִי וְיִבְּיִם וּבְיי בְּאִי וּיִי וְיבִי וְבְּי בְּי בְּיִב וּיִבְי וְיִבְּי בְּיִי בְּיִי בְּיִי בְּי וְיבְיּי בְּיִי בְּיִי וְיִי בְּבְּיוּי וְיִבְי וְּבְּיוּ בְּיִי בְּיו

b) Vgl. zl. 5 u. A 9. c) = darüber, deswegen. d) Vgl. zu C 10. e) Es ist wohl בבירתא zu lesen. - Das fremdwort מער auch im Straßb. pap. b 2 (הנראז resp. הנראז). Andreas (Ephem. II s. 214 u. bei Schult, 187 f. anm, 3) ging zuerst auf iranisches *handiz zurück u. wollte es nach analogie von neupers, hämyanä (mitbewohner) mit "mitbewohner der festung" übersetzen; jetzt neigt er dazu, dem wort die bedeutung "belagert" unterzulegen. Das palit hier und im Stralb. pap, sehr gut. Nöld, vermutete die bedeutung "einberufen" oder "anwesend", Lid. "eingesperrt" oder ähnliches. Das wort bleibt vorläufig dunkel, doch wird man mit einiger sicherheit sagen dürfen. daß es einen vorübergehenden zustand des Mahsejah bezeichnet. Mit אפלת) ist vorläufig nichts anzufangen, es scheint eine verbform zu sein; Cowl, u. Lid. vergleichen ass, apâlu in tausch nehmen, vgl. aber Schult. 187, anm. 2. Lid. (auch Nöld.) dachte auch an אכלת, ich verzehrte sie". f) Zum gebrauch der pron. sep. der 3. pl. als akkusativobjekte vgl. z. b. Dan. 2, 34 f. u. K. § 18, anm. 1. g) Vgl. Dan. 2, 25 u. dazu K. § 40, 4. h) Hier = deshalb (,.konsequenterweise"); oder "in zukunft"? i) Beachte die abweichende orthographie u. vgl. zl. 16. k) Das original des kaufvertrages. 1) Vgl. zu B 22. m) Vgl. zu A 2. n) Vgl. zum vokal des praeformative Dan. 2, 9, o) Schreibsehler für 27.

jah für seine tochter Mibhtahjah ausgestellt. Gliederung: a) fixierung des abgeschlossenen rechtsgeschäfts nebst verzicht auf das rückforderungsrecht u. bestimmung der konventionalstrafe 2 bis 12; b) beschreibung des objekts nach seiner lage im stadtplan 13 bis 15b; c) wiederholte bestätigung des vollen eigentumsrechts der M. 15b—16. Zum vergleich ist die bei J zitierte neubabylonische urkunde K. u. P. II s. 70 heranzuziehen.

P) = יביתא אפם דילכי, vielleicht absichtlich abgekürzt; vgl. u. zl. 12 DD = DD. q) Vgl. D 15. r) Vgl. D 16. s) Schreibfehler oder nebenform zu יחסרון? Zur synkope vgl. ba. יחסרון Dan. 7, 18 מחעפה Dan. 3, 22. t) Vgl. Ezr. 5, 15 Kethib. u) Vgl. B 10. v) Zu אנורא vgl, targ. עכורא u, mand, עכורא, was Nöld. wohl richtig mit bab,sumer. ēkurru "tempel" zusammenstellt. Hier ist nicht ein offener altar, sondern ein tempelhaus gemeint. Durch die Eleph.-P. ist die frage entschieden. — אלה wohl nur schreibfehler, vgl. J 6. w) Vgl. zl. 10 קרב; defektivschreibung selten. x) Die aeg. götter Khnum (Xvovu) u. Sati, vgl. F 5 und die Eleph.-P. y) So nur an dieser einen stelle, vgl. zl. 6. z) Vgl. zu D 19. a) Vgl. im hebr. den gebrauch עס בר ist in בר בר בעי zur bezeichnung von ipse. Das vorhergehende בר ist in בר ידניה aufzulösen. א pers. Mitrsari "Mithra als haupt habend?" 7) Falls die lesung richtig, vgl. A 16. 6) Vgl. A 10. 8) Vgl. Neh. 3, 35 בְּרָהְצֹּרְכִּים (so wird mit Bertholet zu lesen sein) = zur zunft der goldschmiede gehörig. 5) Vgl. zu B 2.

a) = äg. P'-hi (Παχόις). Auch איז wird ein äg. name sein.
b) Vgl. G 2 ארדכל! Bedeutung wohl: baumeister; ob = bab. aradēkalli (palastdiener)? Aber am ehesten vergleicht sich doch das
syr. 'ardikhlā "baumeister".

Pap. F. (Mus. Cair. Nr. 37112), datiert vom 14. Ab (19. Pahons) des 25. jahres Artaxerxes' (I.) = 440. 25 $\times$ 24,5 cm mit 13 zeilen.

אָרָסְּיָא זִי שְבַרְן ּ אַרָסְיָא זִי סְוַן לְרגל וריזת עַל דִּינָא זִי שְבַרְן אַ בַּרְן אַ בַּרְן אַ בָּרְן אַ בָּרְן בַּעְבוּר אַל בִּיּשׁ וּבְּרְזֶל כָּל נִכְסִן וְקְנְיָן בּּרִי וּלְבוּשׁ וּבְרָזֶל כָּל נִכְסִן וְקְנְיָן בּיּע אַנתוּ

אנתו
זְּסְפַּר אֲדִין מוֹמָאָה | מטאה ז עֲלַיְכי וְימאתי לִי עֲלֵיהם בּסתי אַלְהַתָּה
זְּסְפַר אֲדִין מוֹמָאָה | מטאה ז עֲלַיְכי וְימאתי לִי עַל נִכְסַיָּא אִלַּהְ וְרַחְקַת פּ וְמִיבּ לִּבְּבִי | בְמוֹמָאָה דְכָא זִי עֲלַם לָא אָכְהַל אָגְרַנּכי דִין וּדְבָב אַנְתִי זְי מָאתי לִי עֲלֵיהם הַן אַ וּבָר | וּבְרָה י לכי בְּשָׁם נִכְסַיָּא אָלֹכי וְיִי וְימאתי לִי עֲלֵיהם הַן אַ בְּרָה וְדִרָּב וּגְרֹכי בַּרְלִי וּבְרָאלִים בְשָׁם מוֹמָאָה דכי עַּ אֲנָה צְּרָת בִּיך וְיִן וּדְבָב וּגְרֹכי בַרְלִי וּבְרָאלִים בְשָׁם מוֹמָאָה דכי עַ אֲנָה וּכִי עַ אַנְּהַן לממַחְיָה בְּ כַּרְ כרשן | | | | בְאַבְנִי מַלְכָּא וְלֵא דִין פּיִר בּיִּוּן לממַחִיָּה בִּ כַּרְ כרשן | | | | בְאָבְנֵי מַלְכָּא וְלֵא דִין וּבְרַ וֹּבְיָּן לממַחִיָּה בִּ כַּרְ כרשן | | | | בְאַבָּנִי מַלְכָּא וְלֵא דִין וּבְּרָ וּבְּיִּן לממַחִיָּה בְּכַרְ ברשן | | | | | בְאַבָּנִי מַלְכָּא וְלֵא דִין וּבְּרָ וּבִין | אַנְהָן לממַחִיָּה בּרִיף ברשן | | | | | | |

Zwischen zl. 3/4 ist אנתו (so ist geschrieben; schreibsehler?) nachgetragen. — Urkunde über eine verzichtleistung des baumeisters Pi' bar Paḥi zugunsten Mibhṭaḥjas. Da der text an der entscheidenden stelle (zl. 3/4) in unordnung ist, läßt sich der inhalt der urkunde nicht genau angeben. Wahrscheinlich handelt es sich um einen bedingten verzicht, jedenfalls aber um eine vermögensauseinandersetzung. Ist die lesung מבר אנתו zl. 4 richtig, so wäre auch zu erwägen, ob es sich vielleicht um einen ehescheidungsprozeß handelt. Natürlich bleibt auch im einzelnen alles unklar. Was

c) Von Wilcken 229 wohl richtig als st. emph. masc. gelesen, mit bezug auf Mahsejah. d) S. u. C. lasen עברן im sinne von "die in der provinz עבר נהרה (Ezr. 4, 10 u. ö.) wohnen"; sicher falsch. מברן nach syr. qetaln; oder 'abadan? Vgl. zu H 8. Das folgende ist schwer verständlich; Hal. 109 schlägt die Lesung בפרת = "ich verzichte" vor. e) Vgl, Jos. 5, 11f עבור הארץ. f) Schreibfehler für ממאת (vgl. מלאת Dan. 2, 35!) oder participium? - אים hier = zufallen, auferlegt werden. g) = aeg. Satet (Zaus), die göttin von Elephantine. h) Vgl. hebr. die verbindung מוב לב z. B. Jud 16, 25 I. Sam. 26, 35 und zur sache o. s. 11; שיב ist intransitivbildung wie מית A 8, vgl. בס Dan. 5, 20 u. targ. מיב i) = אָן, vgl. u. zl. 9 דכי u. o. zu A 2. k) Vgl. E 7 u. 16. l) Vgl. zu B 13. m) S. zu רבי צו zl. 9. n) Vgl. zu A 3. o) Vgl. syr. gelaukhj. Danach scheint גרה nicht als Pa'il (so die herausgeber), sondern als Pe'al aufzufassen zu sein. P) Verwendung von 's als suffix? Eher wohl fehlerhaftes zusammenziehen zweier wörter, wie häufig in den Eleph.-P., vgl. Sach. S. 261 f. - ברה nur hier, sonst ברה א Vgl. targ. דַּ (דדי). Die formen אלכי ,רכי (für אלכי ,רכי in der anrede an eine frau beweisen, daß die deutewurzel 7 (in volkstümlicher ausdrucksweise?) als pronominalsuffix empfunden und abgewandelt wurde. r) Schreibfehler.

11 וְלָא דְבָב | וַאֲנָה רַחִיק מָן כָּל דִּין וּדְבָב כְּתַב פּמאסי בַר נבונתן 12 סִפְּרָא וְנָה | בִּסְוַן בִּירְתָא כְסָם פּיא בַר פּחי שֶׂהֲדַיָּא כְּגו נבורעי בר 13 בר נבונתן | לוחי בַר מנכי™ עוסבהר בַּר דּוֹמָא נבורעי בר ושתן √

aufschrift: [חָרָה] סְפַּר מִרְחַק זִי כְתַבּ פּיא לְמִּבְּשַּ[חָרָה] סְפַּר מִרְחַק זִי כְתַבּ פּיא לְמִבְשַּ[חָרָה] בּ בּ ווו ווו לירת אפפּוּי שׁנת בּ בּ ווו ווו חִוּשׁוּרי ? וּזוֹי מֹלֹא ?.... ווו ווו לירת אפפּוּי שׁנת

für ein prozeß war voraufgegangen (zl. 3)? Worauf bezog sich der Mibhṭaḥjah auferlegte eid u. worin war er begründet? Sehr auffällig ist es, daß als zeugen nur nichtjuden auftreten u. daß die jüdin Mibhṭaḥja bei der göttin Sati einen eid geleistet hat. Hier scheinen besondere verhältnisse vorzuliegen. Lévy (44 anm. 4) hat übrigens mit recht darauf aufmerksam gemacht, daß eide bei heidn. göttern aus geschäftsrücksichten noch in talmudischer zeit unbedenklich geleistet wurden, bab. Sanh. fol. 63 b.

Pap. G. (Mus. Cair. Nr. 37110), wahrscheinlich datiert vom 26. Tišri (6. (?) Epiphi) des 25. (?) jahres Artaxerxes' (I.) = 440. 71, 5 × 27 cm. mit 39 zeilen u. mehreren einschaltungen zwischen denselben (5/6 7/8 15/16; am anfang und ende stark zerrissen, u. auch sonst mit größeren lücken. - Heiratsurkunde, bei der 2. (3?) ehe der Mibhtahjah mit dem baumeister 'Ashor bar Saha ausgestellt. Gliederung a) notificierung der rechtsgültig vollzogenen eheschließung 3-4a; b) angabe der höhe des an den vater gezahlten kaufpreises 4b-5; c) aufzählung der dos mit spezifizierter wertangabe (baar geld u. gegenstände 6-15a; d) Nachtrag dazu 15b-16; e) bestimmungen über das erbrecht der ehegatten bei kinderloser ehe 17-22a; f) bestimmungen für den fall der gerichtlichen auflösung der ehe a) durch die frau 22a-26a, B) durch den mann 26a-29a; g) bestimmungen für den fall böswilliger aufgabe der ehelichen gemeinschaft durch den mann 29b-36. Vgl. zu diesem pap. die wertvollen ausführungen von Freund u. Poznanski (s. 71 ff.) Nach altem rechtsgrundsatz (vgl. C. H. § 128) erfolgte die eheschlie-Sung auf grund schriftlichen vertrages (γάμος ἔγγραφος vgl. Mitteis a. a. o. s. 225 ff, u. dazu Brasslof, zur kenntnis d. volksrechts in der romanis. ostprov. d. röm, kaiserr. 1902; über die rechtlichen wirkungen eines γάμος ἄγραφος vgl. die interessante urkunde bei

 $^{^{8}}$) = äg. P3-tj-'s-t ($P^{ete_{-}\hat{e}}s^{et}$) "geschenk der Isis", gr. Herious. ^{t}) = "Nabû hat gegeben". ^{u}) = Nabû-ri'ua? "Nabû ist mein hirte". ^{v}) = Lûḥî. ^{w}) = Mannu-kî-(ili) "wer ist wie gott" (מיכאל). ^{x}) od. ^{x}) od. ^{y}) = pers. Auštan; Ostanes.

Bruns, font. iur. rom. I p. 364 ff.). Dabei wird die höhe des מהר (vgl. Ex. 22, 16 u. ö.; bab. tirhâtu) d. h. des kaufpreises genau angegeben. Die aufzählung der dos nebst genauer wertangabe findet sich auch in alt- u. neubab. u. demotischen heiratsurkunden, vgl. z. b. den von Spiegelberg (a. a. o. s. 8ff.) angeführten dem. Straßb, pap. 56 v. j. 117 v. Chr. Dag. wird hier nichts über das sog. "frauengeschenk" (bab nudunu C. H. § 171 a.o.; nuduna ša muza iddinušim) gesagt. Das ist umso auffallender, als in gleichzeitigen demotischen eheverträgen nur von dem "frauengeschenk" die rede ist, das nicht mit dem alten babyl. tirhâtu vereinerleit werden darf, sondern nur als nudunu im alten sinne, oder nach Nietzold's [die ehe in Aegypten zur ptol.röm, zeit. Leipzig 1903] vermutung als nachhall der zeit, in welcher der brautkauf tatsächlich existierte, angesehen werden kann, vgl. den pap. 3078 (tafel II der publikation der Berliner demot. pap.), "den ältesten bisher bekannt gewordenen heiratsvertrag" (Spiegelberg, Der pap, Libbey. Ein aegypt, heiratsvertrag. Schriften der wissensch, gesellschaft zu Straßburg I, Straßburg 1907 s. 6): "Im jahre 30 im (monat) Thot des königs Darius [= 493/92] — es spricht die frau Isis (?), die tochter des Choachyten des tales, Chapochrates, u. der Tete-amon-neb-Wêse zu dem Choachyten des tales Jarte-erow, sohn d. P-scho-tef-hachte u. der Henu-nub (?): Du machst mich zur ehefrau heute, du giebst mir 1/10 silber (-deben) vom schatzhause des Ptah, gegossen, als mein frauengeschenk. Wenn ich dich als gatten entlasse, indem ich dich hasse u. einen andern mehr als dich liebe, so gebe ich dir 1/2/10 silber (-deben) vom schatzhause des Ptah, gegossen, von diesem 1/10 silber (-deben) vom schatzhause des Ptah, gegossen, welches du mir als mein obiges frauengeschenk gegeben hast. Ich übertrage dir alles u. jedes, was ich mit dir erwerben werde, ohne mit dir (schriftlich) irgendwie zu verhandeln. Geschrieben von Haryothes, d. s. d. eNs-Har-pe-chrat" (folgen auf der rückseite 4 eigenhändige zeugenunterschriften." Und dazu nehme man den. von Spiegelberg veröffentlichten pap. Libbey v. jahre + 340 v. Chr.:

"Im jahre I im (monat) Athyr des königs Chabascha. Es spricht die frau Set-jer-boone, tochter des Peteharpokrates u. der Semminis zu dem pastophoren [d. h. diakonus. vgl. Otto, priester

a) = äg. ens-Ḥ^or "Horus zugehörig". — κπι = äg. Deho, Τεώς, Ταχώς. b) Vgl. zu F 2. Hier. wie Lid. korrigierend bemerkt. ohne geschrieben. c) Vgl. zu A 3; ist by ausgefallen.

4 בּיתָדְ לְמִנְתֵּן לִי^b [לְ]בַּרְתָּדְ^c מִפְּטִיָה לְאְנְתּוּ | הִי אְנְתְּתִי וַאֲנָה 5 בַעֲלַה מִן יזמָא וְנָה וְעֵד עָלַם יִהְבֵת לָדְ מְהר וּ בַּרְתָּדְ מִפְּטַחְיָה 6 [כִסַרְ] שָׁקָלִוּ ||| || בִאַבְנֵי מַלְבָּ[א] עַל עַלִידְ וְמֶב ֹּ לִבְבָּדְ | בְּנוּ יִי

u. tempel im hell. Aegypten I, 245] des Amon v. Karnak im westlichen Theben, Teos, sohn d. P-\overline{0}6w u. der ens-Har-pe-chrat: Du machst mich (zur) ehefrau, du giebst mir 5/10 silber (-deben) als mein frauengeschenk. Wenn ich dich als gatten entlasse, indem ich dich hasse u. einen anderen mehr als dich liebe, so gebe ich dir 2 1/2 zehntel silber $(-d^eb^en) = 1^{-1/4}$ stater – ich wiederhole $2^{-1/2}$ zehntel silber (-deben), die gehören zu diesen 5/10 silber (-deben) = 2 1/2 stater — ich wiederhole 5/10 silber (deben) — die du mir (als) mein frauengeschenk giebst. Ich übertrage dir shier im original ein dem aram. מן entsprechender ausdruck! das 1/3 von allem u. jedem, was ich mit dir erwerben werde, so lange du mit mir verheiratet bist. Empfange die abschrift des obigen textes in einem anderen papyrus. Ich lasse ihn (aufsetzen). Ich tue jedes obige wort (gemäß) der vorliegenden urkunde. Ich werde sie mit 16 zeugen vervollständigen. Ich gebe sie dir - nicht soll ich dir eine andere zeit als (die obige) angeben können ohne (schriftlich oder mündlich) irgendwie mit dir zu verhandeln. Geschrieben von Peteharpres, sohn des P-kaas". (folgen auf der rückseite 5 erhaltene eigenhändige zeugenunterschriften). — Weiteres material bei Revillout 190 ff. 220 ff. 346 ff.

Von diesen demotischen urkunden aus fällt auch in anderer beziehung licht auf unsern heiratsvertrag. Bei aller beeinflussung in formaler u. sprachlicher hinsicht durch ägyptische rechtssitte zeigt pap. G den spezifisch altorientalischen rechtscharakter in der

d) Beachte die lose syntax des infinitivsatzes u. dazu Dan 2, 13.
e) Vgl. zu A 9.
f) Schreibfehler, vgl. u. zl. 32 u. F 10.
g) Von Lid. (vgl. auch Clerm.-G. 349 anm. 1) richtig erkannt: nicht verschrieben für לאנחה, sondern abstraktbildung "zur ehe", vgl. Targ. Onk. zu Gen. 16, 3, Mišna Keth. IV 7 ff., aber auch schon bab. ana aššūtu nadānu, Meißner APR s. 147.
h) Vgl. hebr. ממה Zum lautwandel vgl. ba. אַקָּהְ neben חָקָה resp. חְקַה Dan. 4, 27.
i) Nur in dieser urkunde vorkommend; vgl. betr. der münzen o. s. 9f. Zur form vgl. phön. u. hebr. שַּקָּה, pal.-aram. אַקָהָה.
k) Wörtl.: es ist eingegangen. Zur konstruktion mit שִׁ vgl. Dan. 2, 24.
b) Vgl. u. zl. 15 F 5 u. H 9. Die verschiedene orthographie weist wahrscheinlich auf grammat. differenz hin; also hier = hebr. adjekt. מולה ") Vgl. H 9, = hiermit.

שכלו וו

אבני | הנעלת ב לוי ברתה ן מפמחיה בידה כּסוֹףן תכונה ∘ כּרש ו באבני | € זי עמר חדת מלפא פסף ר וו ל כף והונעלת לה בידה לבשף (זי עמר חדת חמבין צבעי ידין הוה אַרָּדְ אָמוֹן ווו וו ב ווו וו [ש]והי כסף כרשן וו

• שקלן | בּאַבני מֶלְכָּא שׁבִים | חַרֶת הוה אַרֶךְ אָמֶן || || ב || || פ 10 שָׁנַה | כְסַף שִׁקָלוֹ || || || באַבני מַלְכָּא לְבַשׁ אַחרו זי עמר נשחמיי 10

n) Zur form vgl. K. § 46, 3b. Pozn. 71f. hat richtig gesehen. daß הנעלת zu lesen ist a. dann לי ב' ist term, techn, für die dos, vgl. die formel der jüd. Kethuba: ורא נרוניא דהנעלת ליה מבית o) Vgl, hebr. הכונה Ez. 43. 11. P) Vgl, B 15 u. o. s. 9. ק) Vgl. targ. לבשא und syr. לבשא, also wohl nicht defektivschreibung. sondern nebenform zu לבוש F 4; vgl. auch zl. 10 u. H 5. r) Vgl. Prov. 7, 16 חשבות, wahrscheinlich vom stamm משבות buntsticken, vgl. syr. צבע Jud. 5, 30 "buntfarbiges kleid" u. צבע "hyäne" Sir 13, 18 v. stamm צבע eintauchen, färben. — ידין kann kaum etwas anderes bedeuten als "auf beiden seiten" cf. ass. idu. t) Vgl. שוה Prov. 3, 15 "an wert gleichkommen". u) Wohl kaum anders denn als Nifal zu verstehen, nach Lid, vielleicht der phön, kaufmannssprache entlehnt, jedenfalls term, techn, (Hebraismus, vgl. על דבר אל (u. zl. 23), den gebrauch von על דבר אל für אל דבר (B 6 u. ö.)

bevorzugten stellung des mannes, während die beiden demotischen verträge der frau eine herrschende stellung einräumen. Zwar hat auch hier die frau das recht, von sich aus gerichtliche trennung der ehe zu beantragen [vgl. CH § 142 und über die parallele im talmud, eherecht Kethubhoth 5, 7 Barth RS 15, 522f.]. aber der mann genießt das alte vorrecht der verstoßung der frau, vgl. CH §§ 137-141 u. Deut 24, 1. Dieses festhalten am altorient. eherecht ist um so bemerkenswerter, als es sich beiderseits um angehörige des mittelstandes handelt u. wir aus Diodor (I 27) entnehmen dürfen, daß das matriarchat, wenn man so sagen darf, in diesen volksschichten festgewurzelt war, so fest, daß es sich in der hellenistisch-römischen zeit noch lange neben der (wohl auf orientalisch babyl. einfluß zurückgehenden) rezeption der patriarchalischen form des ehevertrags gehalten hat,

6 ff. Zur specifikation der dos vgl. die wertvollen ausführungen von Freund s. 173f. u. den dort zitierten demotischen pap. aus dem anfang des 2. jhd. (Revillout, Rev. Égypt. I, 94): description de

11 הוה | אֲרַהְ אַמִּן ||| ||| ב ||| | שְׁוַה כְסַף שִׁקְלֹן ||| || (מַחְזִי (זִי נְחָשׁ שְׁוַה | כְסַף שְׁקַלֹ (ר || תַּמְ[חִי] י (זִי נְחָשׁ שֲׁוְיָה כְסַף שְׁקַל (ר || תַּמְ[חִי] י (זִי נְחָשׁ שֲׁוְיָה כְסַף שְׁקַל (ר || תַּמְ[חִי] י (זִי נְחָשׁ שֵׁוְיָה כְסַף שְׁקַל | [|| ז]לוּעַ (זִי נְחָשׁ 14 שְׁוַה כְסַף ר || עַּכְיָא כְסַף כּרשׁן ||| ||| שְׁקַל י 14 שְׁכַל בּרְשׁן || || שְׁלַל עַל עֲלִי בּרְעַר | ל → י בְאַבְנֵי | מַלְכָּא עַל עֲלֵי וּ וְמִיב לְבְבִי י 15 || || מוי חוי מאז בה נעבצן | וִי אָבֶן ||| (פַּקּ | זִי סלק משאן ״ (זִי נמאז בה נעבצן || שִׁנן משאן ״ (

17 כּפּן ׄן פרכס״ | [יִן חצן ג חֲדַת | מְחָר אוֹ יוֹם אָ[חַרָ]ן יְמוּת אסחור 18 וֹבַר ִּיְ דְּכַר וְנִקְבָּה לָא | אִיתִי לַהּ מִן מִ[פְמַחְ]יָה אנְתִּתַּה מִפְּמַחיָה 19 הִי שַׁלִּימָה בְּבִיתַה | יִי אסחור וְנַרְ[סִיה] ״ וְקִנְוָנָה וְכָל יִי אִיתִי [לַ]ה 19 עַל אַנְפֵּי אַרְעָא ׄן כלה ∘ מְחָר אוֹ יוֹם״ הְמוּת מִפְּמַחִיָּה וּבַר דְּכֵר 20

י) = mischn. תְּמְחִנּי, "schüssel"? Lid. will jetzt lieber ממני lesen. w) Hebr. מוס בוס X) Zur pluralbildung des part. act. von ל im ba. vgl. K. § 47 beisp. e). Dort wie hier wird שוין gesprochen worden sein, vgl. syr. שַׁנֵין. y) Es scheint hinter ספר die wertangabe in šegeln zu fehlen, vgl. zl. 12. ב) "לפל, im sing., weil statt der folgenden 5 ursprünglich eine 1 gestanden hat" (Lid.); die 5 ist korrektur auf grund des nachtrages v. 15 b u. 16. a) Vgl. zu F 5. b) = targ. אווא, syr. אָשׁוִיתָא "lager, bett"? אין hebr. אָטָא? ל Bedeutung unbekannt. 8) Bedeutung unbekannt. 5) 155 = 155 = henkel? Vgl. Cant. 5, 5. Lid. כבן און Schminkbüchse? Vgl. talm. פרכם schminken. Nöld, geflochtene schüssel oder körbehen. 9) Mit Schult. בתם חפנן וו lesen, im sinne von wert sein? Lid. jetzt וון תקם חפנן און. ') Schwerlich das zahlzeichen 7 neben der bezeichnung durch striche, sondern mit Cowley und Schult, als abkürzung von תלרין zu fassen. ²) Bedeutung unbekannt. λ) = ar. ḥadn "elfenbein"? Von Nöld. beanstandet und mit הוצן H 6 zusammengestellt. ") Wohl term. techn. für "erbe". רכר ונקבה hebr. וכר ונקבה in der terminologie des priesterkodex; דכר ba. nur in spec. bedeutung. י) Schreibfehler für נכלהי? vgl. zl. 30. Aber die lesung ist unsicher, da der pap. hier zerfasert ist. Daher Lid. wohl richtiger נכסוהי, Vgl. hebr. על־פני הארץ u. ä. Zur kontroverse über den plural אנפין syr. עפא vgl. Ges.-Buhl s s. 54 s. v. אגף י פלה = כלה = כלה פ פלה ? אבף fehlt versehentlich.

tes biens mobiliers de femme que tu as apportés à ma maison avec toi (folgt die aufzählung von kleidern und schmucksachen u. angabe der gesamtsumme). J'ai reçu ces objets de ta main. Ils sont au

21 וְנְקְבָּה לָא | אִיתַי לַה מִן אסחור בְּעֵלַה אסחור הוּ ירתַבַּה פּנְכְּסֵיְה |
22 וְנְּלְּנָה מְחָר [אוֹ י]וֹם אָחֶרָן הְּקוֹם [מִפְּ]טַחְיָה בְעַדָּה | וְתַאמֵר שְּׁנֵאת מִּב נְצְלִי פְּסַף שִּׁנְאָה בְרַאשֵׁה תּתב עֵל | מוֹזְנאש וְתִתְקַל
23 לְאַסְחור בְּעֲלִי כְּסַף שִׁקְלִן || || (ר || וְכָל זִי הַנְעֲלַת | בִּידַה הְהַנְפֶּק
24 לֹנְאס]חור כְּסַף שִׁקְלִן || || (ר || וְכָל זִי הַנְעֲלַת | בִּידַה הְהַנְפֶּק מְן מוֹ עֵר חוֹּט זִי וֹתְהָדְּשׁ וְי צבית וֹ וְלָא וְיִדִין וְלָא דְּכָב מְחָר אוֹ יוֹם אָחְרָן יְקוּם אסחור בְּעֵדָה וְיֵאמֵר שְׂנֵאת [לְאִנְ]תְּתִי מְהָרָה (וְיִאנְ וְיִקוֹם אסחור בְּעֵדָה הְהַנְפֵּק מִן חם עֵר בּנַ מִּקְרָה וְיָלְם זִיךְ וְכָל זִי הַנְעֲלַת | בִּיִדָה הְהַנְפִּק מִן חם עֵר 26 מִבְּיִם חַר בְּכַל חֲדָה (וֹה אוֹּף זִי צבית וֹ ? מֹן כֹּ לָא דִין 28 מִר חִר בְּכַר חֲדָה (וֹה אוֹף זִי צבית וֹ ? מֹן לֹב לָא דִין 28

complet sans aucun reliquat. Mon coeur est satisfait. Si tu restes, tu restes avec eux. Si tu t'en vas, tu t'en vas avec eux etc.

⁽י) = hebr. ירש. ס) Wohl lehnwort aus d. hebr. (term. techn.) wie im pal.-aram. u. syr. י) Vgl. zu C 8. v) Vgl. targ. אינא u. ימודנא: nach Schult, eher als st, abs. מונא zu fassen. - בחדב leitet Nöld, richtig von an her. 2) Volkstümliche alliterierende wendung (vgl. Gen. 14, 23): "sowohl rettig als wurzelfaser" oder "vom rettig bis zum faden") (Schult.)? Die bedeutung ist klar. הנפק hier = ψ) Vgl. zu D 22. ω) S. zu zl. 29. 1) Vgl. Dan. zurückgeben. 4. 21 (Kethib) ממית: also schwerlich bloß schreibfehler, sondern intransitivbildung, vgl. syr. קּרְיַת. 2) Schreibfehler für דין, wie sonst immer in dieser verbindung. 3) "auf einmal", vgl. zu dieser jur. formel die bab. parallelen Peiser BV nr. 117, 5 u. 25, 8; KB 4, 298. Freund hat auf die interessante parallele hingewiesen, die der ehekontrakt Pap. E. R. 1519-20 (bei Mitteis 275ff.) bietet zl. 19: bei ehescheidung soll Isidor die dos zurückgeben επὶ μέν της ἀποπομπης παραχοημα, επί δε της εκουσίου απαλλαγης εν ημέραις τριάκοντα. 4) = לה אן זי אן לה אן (ותהך)? Aber o. zl. 25 להאן זי לה אן זי Da der pap. in zl. 25 bei dem fraglichen worte zerfasert ist, läßt sich nicht entscheiden, ob an einer stelle ein schreibfehler vorliegt. Grammatisch möglich sind beide ausdrucksweisen. בן לא (falls die lesung richtig ist) = x52?

²²ff. Vgl. zu diesen bestimmungen die auf ähnliche fälle abzielenden §§ 159 u. 160 C. H., die neubabyl. urkunde K. u. P. I 7 u. aus dem schon o. s. 24 zitierten dem. pap. folgenden absatz: "wenn ich dich als frau verstoße, indem ich dir eine andere frau (vorziehe), so gebe ich dir 100 silber (-deben) = 500 stater — ich wiederhole 100 silber (deben) — 24 (kupfer-)obolen auf 2/10 (deben gerechnet) — außer dem wert deines frauengutes." Über die bei lösung der ehe zu zahlende strafe (אוני בי שנאר) vgl. C. H. § 141 u. als ein Bei-

אַבְירָת אֱלוּל הוּ פא[וני שׁ]נַת ||| (דריוהושׁ מַלְכָּא אֱדַיְן כְּיַב בִּירְתָא H בִּירַם אֲבִין פְנַב בִּירְתָא יבר אֲמַר | מְנַחָם וַעֲנַנְיָה כָל [|| בְּנַי] מְשָׁלָּם בַּר שְׁלוֹמם יֹ וְהוּדָיִן יִי יִב 2

⁶) Vgl. das talm. äquivalent zum hebr. ספר כריתות (Deut. 24, 1): מפר כריתות ב. Zur infinitivbildung vgl. K. § 37 3d. ⁷) C: the terms of this deed shall hold good for her — schwerlich richtig. ⁸) So ist mit Nöld. u. Lid. zu lesen; vgl. לוח אחרה (Ephem. 2, 219). ⁹) Vgl. Dalman s. 310. ¹⁰) Schreibfehler? ¹¹) Vgl. Dan. 4, 11. ¹²) So Cowl., aber wahrscheinlicher ist die lesung הערתהם. Vom schreiber wieder getilgt.

a) Darius. b) Oder שלומם? Lid. verweist auf punische namen ערבם, doch vgl. auch שלמי Num. 34, 27. c) Vgl. K. § 61, 6.

spiel für viele folgenden altbab. ehevertrag (K. u. U. IV Nr. 777). "Illil-izzu, priester des Illil, sohn des Lugal-azida, hat die Ama-sukkal, tochter des Ninib-mussum, zur ehefrau genommen. 19 sekel silber hat Ama-sukkal dem Illil-izzu, ihrem ehemanne eingebracht. Für alle zeit! Wenn Illil-izzu zu Ama-sukkal, seiner ehefrau, sagt: "Du bist nicht meine ehefrau", so wird er die 19 sekel silber zurückgeben. Auch wird er ½ mine als ihr scheidegeld darwägen. Wenn anderseits Ama-sukkal zu Illil-izzu, ihrem ehemanne, sagt: "Du bist nicht mein ehemann", so geht sie der 19 sekel silber verlustig. Auch wird sie ½ mine silber darwägen. Nach gegenseitiger vereinbarung schworen sie gemeinsam beim Könige" (folgen namen der zeugen, des schreibers und notars).

Pap. H. (Mus. Cair. Nr. 37111), datiert vom Elûl (Phāni) des 4. jahres Darius' (II. Nothos) = 420. 33 × 28 cm. mit 20 zeilen. — Quittung über rückgabe eines depots (resp. kreditierter waren) im anschluß an das richterliche urteil in dem pro-

d) = Iddinna-Nabû, N. hat mir gegeben". e) Vgl. zu G 2. f) Vgl. C 2. 5) So auch einmal im ba. (Ezr. 4, 16.) h) Sc. eine klage. — Zur form vgl. syr. gelainākhon u. note r. i) Eigenname, vgl. jetzt auch Lid, Eph. III 127 P. u. den eigennamen נפין in den Eleph. P. (במגדין) דמגדין (דמגדין:) soll nach Andreas (bei Schult. 186 Anm.) nicht eigenname sein, sondern bezeichnung einer dem W. unterstellten richterlichen person. Aber dann wäre W. zugleich 'au und 'n an, was unmöglich ist. ימי muß also eigenname sein. Der pers. name ייררנג (Vayudarenga?) auch im Strabb. P. u. in den Eleph. P. in verbindung mit פרה.דך, worin schon Cl.-Gan. einen titel gesehen hat. Nach Andreas (Ephem. II 213 anm. 2 u. bei Schult.) altpers. fratara-ka = πρότερος, denn ...komparative als bezeichnung von beamten kommen im Irānischen auch sonst vor". Zu רב הי vgl. auch die inschrift aus Eleph, bei de Vogüé RÉpigr, Sém, I, 5 (03) 333 ff. 1) Vgl, G 7 u. zum wechsel von ארע ק. ארע ש ארק . ארץ = ארק . m) = hebr. ההנת. Nach aram. אין wäre אין zu vermuten. ח) = ba. אָא (für אָד); vgl. note l. o) N. denkt an syr. hewaşa "palmblättchen" (bast). P) Vgl. zu F 4. 9) Wohl = et cetera. r) Vgl. syr. qetaln, remajn. s) Vgl. Gen. 41, 36 u. Lev. 5, 21; pal.-aram. פקדון = παραθήμη, targ. אין פקדונא μ. בקדנא. Das folgende wort lesen Lid, u. Schult, wohl richtig הפקדנ = הפקרו. Zur konstruktion mit איהי זי vgl. Esr. 5, 17. t) Vgl. D 26. u) Vgl. aber Dan 3, 2f. 5, 7. v) Vgl. pal.-aram. ט מן כן u. syr. bathar ken "darauf hin". W) "Ihr wurdet gerichtlich gefragt". Vgl. אקלתא (= תקילתא Dan 5, 27 u. zu D 24. - Beachte das afformativ מת wie in הומבתם.

zeß Menahem u. Ananjah, söhne des Mešullam bar Šelomim, gegen Jedonjah u. Maḥsejah, söhne des 'Ashor bar Ṣaḥa u. der Mibtaḥjah.

Der tatbestand ist folgender: der (verstorbene?) vater der beklagten hatte vor jahren einmal geld und materialien (für sein baugeschäft?) von dem großvater der kläger, Šelomim bar 'Azarjah, auf

9 בְנֵי אסחור הוּשַּבְתּם לִבבן * בְּאַלֵּהְ נִכְסַיָּא | וְמִיב עּ לִבְבן בְּגוּ מִנְּהְ יִנְה עָד עָלַם אֲנָה מְנַחַם וְעֲנַנְיָה רַחִיקּן אֲנַחְנָה מִנְּהְ מִנְּהְ מְנַה יִנְה עָד עָלַם אֲנָה מְנַחַם וְעֲנַנְיָה וֹבְעֵּן וּבְנָחְנָה מִנְּהְ יִנְשׁוֹן וְאִישׁ יוֹפְא וְנָה עַד עָלַלֹם לְנִיה לָא יִכְהַלוּן יִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹ וְאִשׁ לְכֹם [בְּשׁ]ם זין וּדְשׁוֹן לְכִב וֹלָא יִכְהַלוּן יִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹ וְאִשׁ לְכֹם [בְּשׁ]ם זין וּדְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹ וְאִשׁ לְכֹם [בְּשׁ]ם זין וּדְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹ וְבְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְאִישׁ לְכֹם [בְּשׁ]ם בּר עֲזַרְיָה וְהֵן אֲנַחְנָה | וּבְּנַיְן בּנִילִם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִכִם אוֹ לִבְנִיכֹם וֹוִרְשׁוֹן לְכֹם אוֹ וֹלְכֹם וְוֹרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וְיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹוִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹיִרְשׁוֹן לִבְנִיכֹם וֹוִרְשׁוֹן אִבִירִם בּר עִוֹרְיָה וְשִׁלְּיִּה בְאַנִּיכִם וְיִרְשׁוֹן לְכִבוֹי וְלְלָבִי וְוֹיִים מְנִיְיִם מְנִיּיִם מְוֹיִנְיִה לְבְּנִייִם וְנִבְשׁוֹן עְלָּבִיי וְלְבָּבְּי בְּנִינִים מִּוֹים בּּר נְחִין עִלְּא דְּכָנְכִי וְ וְלִּבְּי בְּתִּים מְנִוֹיְת מִּשְׁרָה בְבָּוֹיִין וְלָא דְּכָנְכוֹן וֹ לְבָבוֹי בְּתִב מעוֹיִיְה כְּם בְּנִים מְנִים מְבִּים מְנִתְּיִה לִּבְי בְּבְּי בְּלָבְיִים מְנִוֹיִה לֵּי בְּיִוֹן וְלָא דְּכָּנְכֹן בְּן בְּבָּב מְעוֹיִיְה לְּבְּ בַּן בְּתִים מְנִוֹיִים מִי בְּיִים מְנָבְים בְּבָּים בְּבִּים בְּבִּים בְּיִבּים בְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיִבְיִים בְּיִּבְּיִים בְּיִים בְּיִים בְּיבִּים בְּבְּבְיים בְּבְיִים בְּיִים בְּיִבְּים בְּנִים בְּיִנְיִים וְיִיּבְּים בְּנִים בְּבְיוֹם בְּיבִים בְּיִים בְּיבוֹים בְּיִים בְּבְּים בְּבְייִים בְּיִנְים בְּיִבְּים בְּיוֹי וְיִבְיים בְּים בְּיִבְּים בְּיבוֹי בְּיִבּים בְּבְייִים בְּבּיוֹים בְּיִים בְּיִים בְּיִבּים בְּיבִים בְּיִבּים בְּיבּים בְּבְיבְים בְּבְּים בְּבּיוֹים בְּים בְּיבִּים בְּבְּים בְּבְּים בְּבְּיִים בְּבְּבְים בְּיבְּים בְּבְּים בְּבְּבְיים בְּבְּים בְּבְּים בְּיבְּים בְּ

x) Vgl. F 3. Beachte auch hier den abfall des (im ba. erhaltenen) auslautenden ā wie im Syr. Ba. entspräche לָבְנָא oder wohl richtiger לָבְנָא vgl. K. § 53, 2 anm. a. y) Vgl. zu F 5. z) Vgl. G 7. a) Vgl. B 22. Ergänze: auf jede klage (gegen dich), ebenso zl. 15; der singular statt des zu erwartenden "euch" ist wohl nur auf nachlässigkeit des schreibers zurückzuführen. b) Vgl. Dan 3, 15 u. Ezr. 7, 21. p) Vgl. A 9. d) = quicunque. p) Vgl. E 3. (j) Beachte die syntax. p) אבינרנא Vgl. J 15 u. K 10, = pers.? אבינרנא wäre nach Bartholomae (briefl. mitteilung) vielleicht abhi (api) + grawanā (altind. grabhana), und letzteres zu awest. grab "greifen" (Barth. indisches wörterb. 529 f.) gehörig, vgl. pehl. grav "pfand". Der sinn ist klar: "entschädigung", "konventionalstrafe". b) Vgl. C 19 Neh. 10, 9 1. Chron. 24, 18.

kredit genommen (resp. letzterer hatte sie bei 'Aṣḥor deponiert) u. 'Aṣḥor hatte sie behalten (resp. nicht wieder herausgegeben, vermutlich weil Šelomim u. sein sohn Mešullam darüber gestorben war), ohne zu bezahlen. Daraufhin haben die Enkel klage angestrengt, u. Jedonjah u. Maḥsejah haben diese als berechtigt anerkennen müssen. Aus der urkunde ist leider nicht zu ersehen, ob die materialien noch vorhanden waren und zurückgegeben wurden, oder ob deren wert in geld gezahlt worden ist. Ein ähnliches parteienverhältnis bietet die aus der zeit Nebukadnezars stammende urkunde K. u. P. II s. 70. Ein gewisser Nabû-aḥi-bulliţ hatte gegen Mâdin eine forderung von 44 šeqel, wofür dieser sein haus verpfändete. Über der zahlung der forderung starben gläubiger u. schuldner. Nun hielt sich der sohn des ersteren, Nabû-gâmil, an

17 וַצְנַנְיָה כָל || | בְּנֵי מְשֻׁלֶּם בַּר שְׁלוֹמם שְׂהֶד [מְ]נַתַם בַּר נְּדוֹל נְּדוֹל בַּר 18 בּרכְיָה מְנַתֵם בַּר עֲוַרְיָה | שְׁהָד הוֹדּיִּהי בַר וַפּוּר בַּר אוֹשֵׁעְיָה מְנַתַם מְנַתַם וְצְנַנְיְה כָל [||] בְּנֵי aufschrift: מְנַתַם מְנַתַם בַּר שׁלוֹמם מְנַתַם בַּר שׁלוֹמם [לִידנוּ]ה וּמַחִסֵיָה כָל || בִּנִי אסחור בַּר צחא

י) Vgl. 1. Chron. 3, 24 5, 24 u. 9, 7; Ezr. 2, 40. ") Verschrieben für טָשָּלָם, vgl. zl. 2.

a) Vgl. H 1. b) Vgl. H 4. c) Vgl. u. zl. 21 u. K 15 u. 17; hier wohl nur versehen des schreibers. d) Schreibfehler? e) So Lid., der darin ein hypokoristikon eines mit hiṣṣīl komponierten namens sieht. f) Vgl. zu B 4 u. E 14.

des letzteren sohn Mušêzib-Bêl, erreichte aber nichts u. mußte klagen. Da Mušêzib-Bêl keine quittung über bezahlte schuld ("die anerkennungen über das bezahlt haben") vorzeigen konnte, siegte der kläger durch urkundenbeweis.

Pap. J. (Mus. Cair. Nr. 37113), datiert vom 3. Kislev des 8. jahres (12. Thot des 9. jahres) Darius' (II. Nothos) = 416. 32,3×27 cm mit 21 zeilen. — Bestätigung des richterlichen urteils im prozeß Jedonjah bar Hoša' bar Urijjah gegen Jedonjah u. Maḥsejah, söhne d. Nathan [d. i. 'Aṣḥor!] u. der Mibhṭaḥjah durch gewährschaftserklärung. Es wird sich um das in D erwähnte grundstück des Jesanjah bar Urijjah, des onkels des klägers, handeln, auf das dieser gegen seine stiefvettern anspruch erhoben hatte; mit welchem rechte, ist natürlich nicht mehr festzustellen. Da wahrscheinlich Mibhṭaḥjahs erster mann sehr bald kinderlos gestorben ist — zur zeit der urkunde E (446) wird er

9 אַגְּהְ ידניָה וּמַחְסֵיָה כָל || | בְּנֵי נָתֶן עֵד עֻלַם וְוִי בְנַיְדָּ אֲחֲרֵיכֹם וּוֹלְמֵן זִי רְחַמְּחֶן תִּגְּתְּנוּנֵה וֹ לָא אָכְהַל אֲנָה ידניָה וּבְנִי | וְאִגְּהָ וֹוֹ וְדְבָב אַף לָא גִּכְהַל גִּרְשֵׁה לְבֵר וּבְיָה וְצִיּה וְיִבְּיִ אֵיְ וֹוֹיְרָבְּב אַף לָא גִּכְהַל גִּרְשֵׁה לְבֵר וּבְיָה וְצִּיְה וֹיִ תִּוְבְּנוּוֹ לַה בִּיְתָא וֹוֹ לְכֹם | אַח וַאֲחָה אִנְתָּה וְאִישׁ [לְכ]ם אוֹ גְבַר זִי תִוְבְּנוּוֹ לַה בִּיְתָא 12 זְּךְ אוֹ זִי בְרַחְמֶן תִּנְתוֹן לַה וְבִּי וְשִׁיתְכֹם וּרְשָׁכִם וּיְבְּיָה בִּר אוּרָיָה | וְוִיְשׁוֹן זְּיִ וְבְּיָה בְּר אוּרְיָה וְבִיּה וֹוְיִיְשְׁוֹן לְכֹם אוֹ גברן זִי וְוְבְּיָה בֵּר אוּרָיָה | וְוִיְשׁוֹן לְכֹם אוֹ גברן זִי וְוֹבְיָה בַּר אוּרָיָה | וְוִיְשְׁוֹן לְכֹם אוֹ גברן זִי וִוֹנְיָה בַר אוּרָיָה וְיִרְאֵץ זְיִ וְנִיִּיְ וְשְׁבְּבִייִם אְשָׁרָ הוּוֹ עִבְּיִה וְנִי וְשְׁבִּבִי מִלְּבָּא וּבִיְתָא זְּיִ וְיִי וְשְׁבִּבִי מִלְבָּא וֹיִי וְשְׁבָּבִי מִלְבָּא וּבִיְתָא וֹיִ וְבְשָׁם בְּנִי מִלְבָּא וְבִירִם שְׂמֵר מִוֹן לְכם אביגדגא זִי נְקַרְא זִין בָּר בִּנִים אְנִיְרָם עִד עָלָם וְזִי רְנִים אְחָבִיכם שְׂמֵר מִוֹן בְּר הוּשׁע וְשְּבְּבִייִּא וְ אוֹיִי בָּר נְתָן בְּבָּף ידניָה מְנִים בַּר שִׁלִּוּם מִחְסֵיְה בַּר יִרנִיָּה מְנִבְּם בַּר בָּרְנִיה וְנִי יִוֹיְי בָּר בִּרְנִיה וְנִייִין בָּר בַּרְבִיה וְעָבְּיִם בְּר שִׁלּוֹם מִחְסֵיְה בַר יִרנִיְה מְנִבְּם בַּר בָּרְנִיה וְנְצִיְה בַר בּרְנִיה וְנִייִין בְּר בּרְיִיה וְיַנְיָיה בַר מִשְׁנִים וּיִים בְּר בַּרְנִיה וְיִנְיָּה בַר בּרְנִיְה וְיִייִין בְּר בַּרְיִי וּיִין בְּר בָּרְוֹן וֹי יוֹן בַּר בַּרְיִי וּיִיוֹי בָּר בִּרְיִם וְיִי יִנְיְיִי בְּרִי בְּרְיִי וִיוֹי בָּר בִּרְנִיה בְּר בִּנִיים וְיִי בִּיְים בְּר בְּנִילְן וְיִי וִין בְּיִי בִּרְים בְּר בִּרְיִי וְנְיִייִים בְּר בַּנִילְן בְּי בִּר בְּרְיִים וְיִי בְּיִים בְּר בָּרְיִיוּ וְיִי וְבְיִי וּיִין בְּבְיוֹם בִּר בְּרְיִי וְיִי בְּיוֹ בְּר בִּרְיִי וְיִי וְבְּבְּי בְּיוֹי בִּיוֹ בִּר בְּרְיוֹי בְּיוּ בְּיוּ בְּבְּיוֹי בְּיוּ בְּיוֹ בְּבוּיוֹי בְּיוֹי בִּיוּ בְּבוּיוּם בְּר בִּרְיוֹי בְּיוּים בְּרְיוֹי בְּיוֹי בְּיוֹי בְּיִי בְּיִים בְּיוּ בְּיִים בְּיִי

aufschrift: סְפַּר מִרְחַק זִי כְתַב ידגיָה בַּר הושע עַל בִּית יְזַגְיָה בַר אוּרָיָה לידגיָה בַר נָתָן וּמַחְסֵיָה אחוּהִי כֶל וּן

⁵⁾ Beachte die unlogische ausdrucksweise, falls nicht bloß schreibfehler (abbreviatur?) für בניכם. h) Vgl. מָּמָרְנָּהְ Dan. 5, 21 u. dazu K. § 38, 3c. i) Vgl. בניכם C 6. k) Schreibfehler für מָמָר בָּוֹי Dan. 5, 21 u. dazu K. § 38, 3c. i) Vgl. zu C 6. k) Schreibfehler für מָמֶר מָן. Vgl. בני ס Vgl. בני עקר בּי ישׁרְנוּן עמַר בְּין עמַר בְּין עמַר בְּין עמַר בְּין ס Vgl. בני ס Schreibfehler für קֹבֶר vgl. zl. 11. p) Zur adverbialbildung vgl. hebr. אַמְנָּר Dan. 5, 10 (neben יִמְּמְנָּר Pan. 7, 28), יַחִימוּ Ezr. 4, 12 und ישׁרְנוּן Dan. 5, 10 (neben יַחְימוּ יִי Dan. 5, 10 (neben בּיִר יִי יִי Dan. 5, 10 (neben בּיִר יִי יִי Dan. 5, 10 (neben erhärtet den beweis für das vorkommen der verkürzten afformative auch beim einfachen imperfektum. r) Wohl im sinne von יִי יִי יִי (quicunque vos in iudicium vocaverit) zu verstehen. s) Vgl. zu H 14. t) Vgl. zu D 6. u) Vgl. zu H 16. v) Vgl. u. ä. theophore eigennamen mit abfall von א resp. יה.

schwerlich noch am leben gewesen sein — so erbte diese das genannte grundstück, vgl. G 17 ff., u. hinterließ es ihren söhnen aus zweiter ehe. Aus C.H. § 174 darf man vielleicht schließen, daß bei kinderloser erster ehe einer witwe deren kinder aus zweiter ehe an ihrem gesamtvermögen erbberechtigt waren.

ו|| (לִשְׁבָם שְׁנַת - ||| הוּ יוֹם ||| ||| || (לחתחור שְׁנַת - ||| (לַשְׁבָם שְׁנַת - ||| (לַשְׁבָם שְׁנַת - ||| (ידניה בַר נָתָן (ידניה בַר נָתָן) ב דריוהושׁ מַלְּבָּא בְיַב בִּיְרָתָא | אֲמֵר מַחְסֵיָה בַר נָתָן (ידניה בַר נָתָן 3 בָּל |(אֲרָמִין זִי סְנַן לדגל וֹר[יו]ת לַאמר אֲנַחְנָה אִשְׁהְנִין מְּלַקְא זִי סְנַן לדגל וֹר[יו]ת לַאמר אֲנַחְנָה אִשְׁהְנִין | בַּחְלָה זִי וְבָּלְיוֹף עַבְרַיִּה זִי מִבְטַחְיָה אָמֵּה אָמֵה תַבא עָבֶד יוֹד / שְנִית 4 בּחלֹק אֵנְהְ ידניָה | פּמוסירי שְׁמֵה אָמֵה תבא עָבֶד יוֹד / שׁנִית

Pap. K. (Mus. Cair. Nr. 37109), datiert vom 24. Šebāt des 13. jahres (9. Athyr des 14. jahres) Darius' (II. Nothos) = 410. 31,5 × 27 cm mit 17 zeilen. — Teilungsvertrag der söhne Nathans u. der Mibhṭaḥjah, Maḥsejah u. Jedonjah, über zwei sklaven ihrer verstorbenen mutter.

Zum schema des vertrages vgl. man folgenden, aus der zeit Hammurapis stammenden teilungsvertrag K. u. U. III nr. 61: 1 Sar hausgrundstück (etc., folgt aufzählung des erbteils) anteil des Idin-Šamaš; 25 ŠE bebautes hausgrundstück (etc. wie oben) anteil des Irîbam-Sin; 25 ŠE bebautes hausgrundstück (etc. wie oben) anteil des Ibi-Alabrat; 25 ŠE bebautes hausgrundstück (etc. wie oben) anteil des Šamšija; 25 ŠE bebautes hausgrundstück (etc. wie oben) anteil des Anum-nâsir; 25 ŠE bebautes hausgrundstück (etc. wie oben) anteil des Mârî-irșitim. In voller übereinstimmung haben sie von dem besitz (?) kenntnis genommen u. sich dann in das vermögen des hauses ihres vaters geteilt. Für alle zeit und immerdar wird keiner gegen den andern anspruch erheben. Es ist nicht zu ändern, haben sie bei Nannar, Marduk u. Hammurapi geschworen (folgen die namen von 14 (17?) zeugen) vor Libit-Ištar, dem schreiber . . . . Das siegel der zeugen ist aufgedrückt. Addar, 4. tag, im jahre da Hammurapi den E-ME-TE-UR-SAG-tempel erneute (und) des turmes platz vergrößerte und . . . . (nach) Zamama und Ištar's befehl (?) seine spitze himmelhoch baute." Von den archaischen zügen abgesehen unterscheidet sich also dieser familienvertrag von unserm, rund 1500 jahre jüngeren im aufriß in nichts.

⁴ Zum sklavenzeighen vgl. C.H. § 226 f. u. dazu § 127, Meißner, BAP, 6, K. u. U. III nr. 424. Auf dem ostrakon Mb bei S. u. C. steht zl. 4 f.: יכתבוה על דרעה עלא מן כתבתא זי על דרעה (vgl. Ephem. II

a) Vgl. ba. הְתְּנֵּוֹרָת Dan. 2, 34 neben אַתְנֵּוֹרָת Dan. 2, 45 u. a. — Bedeutung hier: übereinkommen. b) Vgl. syr. qeṭaln u. zu F 3. Nöld. liest die formen als Pail, aber vgl. pal.-aram. יפלונ ינָא c) Ba. nur als pausalform אָלֵינָא d) Ba. entspräche הָלָקָא, vgl. דְּלָיָנָא Ezr. 4, 16. Aber daneben steht pal.-aram. u. syr. הולְקא פּ = äg. Pete-Usire (Πετοσίρις) "geschenk des Osiris". f) = äg. təbət (Τβως) "gebüsch".

על יַרָה בּימן שׁנִיתַת מִקּרָא ארמית בּוֹנָה | לִמְרַמַחְיָה וְהָא וְנָה צּ חלקא זי מְמַאנִי בחלק אַנָה מַחָסָיָה בלאי שָׁמַה אָמָה תבא עבר יוד / שנית על ידה בימוץ שניתת מקרא ארמית כונה למבפחיה אנת [יד]ניה שלים בפטוסירי | עבדא זה זי מטאה בחלק מן יומא ונה ועד עלם ובניך אחריך ולמן זי צבית תנתו" לא אכהל | אנה מַחְסֵיָה בַר וּבָרָה לִי אַח וַאֲחָה לִי וָאֵנֶשׁ¹ זִילִי דִינן הּ לְמִרְשָׁה עֲלֵיִ[דְּ] ועל בניך על דבר פטוסירי | שמה עבדא זי ממאד בחלק הן רשינד 10 דינא עלא אַנַחָנה מחַמִיה וּבני אוֹ נַרשה לבר | וּברה לַדְּ ולאנש זילַדְ עַל דָבַר פּטוסירי עַבָּדָא זַדְ זִי מִטֵאדְ בחלק אַחַר נְנָהַן לַדְּ 11 אבינדנאי כַסַף | צריף כּרשן עשרה במתקלתי מַלְכָּא וְרַחִיקן אַנַחנָה 12 מנה ומן בניה מן היוץ על הבר פטוסירי זה | זי מטאה בחלק לה יהנה ווי בניך אחריד ולמן זי צבית תנתן ולא דין אף איתי תבא | 13 שַׁמַה אָמָהם זִי עלימַיָּאף אָלָה וְלִילוּ בְרַה זִי לָא ער נפלג־ עַלֵּין כָּזִי 14 [ע]דְן יֶהֵנֵה נפלג הָמוֹ | עֲלַין וּגְבֶר חלקה נְהַחְסֵן * וּסְפַר פַּלְנָנן נְכָהָב 15 בינון ולא דין כָּתָב נבותכלתי בר נבוזראבן ו ספרא זנה ביב 16 בַּיַרָתָא כָפָם מֶחָסֵיָה וידניָה אחוּהִי שַׂהַדַיָּא בָגו מְנַחֶם בַּר נַּדוֹל | שַׂהַד חנן בר חני שהד נתן בר יהואדר שהד שלם בר נתן מַבר פַּלְגַן עַבַר פמוסירי כָּתַב מַחָסֵיָה בַר נָתָן aufschrift: סָבֵּר פַּלְגַן ליד[ניה] בר נתן אחוהי

g) rechts von. h) Vgl. syr. armā'īth; = אַרְמָיַת ? Zur syntax vgl. Nöld., Syr. Gram. § 207. Zum folgenden כונה vgl. Ezr. 5, 7. i) Wohl fremdname. k) Ohne akkusativsuffix wie öfter in diesen pap. l) So nur in dieser urkunde; sonst איש, was ba. nicht bezeugt ist, aber im ägypt.-aram. ganz geläufig. Vgl. zu C 9. m) Wohl nur schreibfehler für יַרִי, n) Vgl. zu H 14. o) Vgl. hebr. אַלָּי, (2. Reg. 21, 13 Jes. 28, 17) u. syr. mathqālā. p) Vgl. zu B 22. q) Vgl. pal.-aram. מַלִּי, palm. u. nab. עלים resp. עלים syr. felaimā; hebr. selten i. d. form עלים. r) N. בְּפַלֶּג, vgl. aber note b). Beachte die syntax! s) Vgl. dagegen Dan. 7, 18. t) = Nabû-tukulti "Nebo ist mein vertrauen". u) Vgl. zu C 16.

^{238).} Buhl hat mit recht auf Jes. 44, 5 hingewiesen, Pozn. auf Tosephta Makk. IV, 15. Hier wird das zeichen auf die hand gebrannt.

Verzeichnis

der in diesen pap. erwähnten personen.

אחיו ב' נתן 416, vielleicht identisch mit dem Sach.-P. 13488 kol. VII 9 genannten 'א' ב' , vgl. Sach.-P. 13487

איתו ב' אבה 464, schreiber

אסחור ב' צחא 404, sentender 440 königl. baumeister; 2. mann der Mibhtahja, heißt 416 Nathan אינו פוטעונית 464 460 kata-

raktschiffer

אריישא ב' ארוסתמר 464 ארתפרן ב' ארתפרן 471

בגדת ב' נכוכדרי 471 בגדת ב' נכוכדרי 410, sklave der Mibhṭaḥja בלא 471 בנתרש ב' רחמרע 446, silberschmied

446 גדול ב' אושע 446 גדול ב' ברכיה 420 416 גדול ב' יגדל 464 גדליה ב' ענניה 464 גמריה ב' אחיו 460 גמריה ב' מחסיה

דמידת 464, richter in Jeb דרנמן ב' חרשין 464 460, Chorazmier mit dem standort Jeb, zum degel Artabanos gehörig

הדרנורי 464, Babylonier ב' זכּור ב' אושעיה 420 הודויה ב' זכּור ב' אוריה 446 הושע ב' ינדל 460 הושע ב' פמחנום 460 הושע ב' פלליה 460 הושע ב' רעויה 460 הצול ב' זכריה 416 הצול ב' זכריה

וירנג 420 416 heeresoberster in Jeb-Sewen

2 ויזבלו 440

160 זכור ב' צפניה 460 זכור ב' שלם 446 ..... 471 זכריה ב' 471 נכתן 460 זכריה ב' משלם 460 זכריה ב' משלם

410 חנן ב' חני

יאור ב' פנוליה 446

לרניה ב' אסחור ב' צחא 420 Jude v. degel Idinnabu, heißt seit 416 י' ב' נתן 410 Aram. von Sewen v. degel Warezath ירניה ב' הושע(יה) ב' אוריה 416, Aram.

von Jeb

460 ידניה ב' מחסיה 416 ידניה ב' משלם

אוריה (יון) ב' אוריה (און) ב' אוריה 464, Jude v. degel Warezath, 460 verheiratet mit מבטחיח, v. degel Hômadat: 440

416 יוניה ב' פנוליה

יסלח ב' נדול 416; heißt Sach.-P. 13470 v. jahre 409 (?) Aram. v. degel . . .

לוחי ב' מגוכי 440 לוחי ב' מגוכי 410, sklave der Mibhṭaḥja

ירניה (מחסה) ב' ירניה 470 Aram. von Sewen, v. degel Warezath, 464 Jude von Jeb v. d. Warezath, 460 Jude v. J. v. degel Hômadath, 446 Aram. von S. v. degel Warezath; 440

מחסיה ב' ירניה 416 מחסיה ב' ירניה 470 460 (dieselbe person?)

416 מנחם ב' נדול ב' עבדיה

מנחם ב' נדול 420 410 (dieselbe person?)

440 מנחם ב' זכור

420 מנחם ב' עזריה

מנחם ב' משלם ב' שלומם 420 Jude von Jeb vom degel Idinnabu, vgl. Sach.-P. 13486 zl. 7

מנחם ב' שלום 416, wohl identisch mit dem Sach.-P. 13485 genannten 'ה; ob auch mit dem Sach.-P. 13476 (v. j. 405?) erwähnten 'ה, Aram. von Jeb v. degel Nabûkudurri?

מעוויה ב' נתן 420 416 schreiber; wohl identisch mit dem schreiber der urkunde Sach.-P.13465 u. vielleicht sohn des schreibers Nathan

460 מעויה ב' מלכיה

מרדוך ב' פלטו 446, priester des Khnûm und der Sati in Jeb-Sewen

464 משלם ב' הושע

משלם ב' זכור ב' אמר 446 Aram. in Sewen, wahrscheinlich identisch mit dem Sach.-P. 13491 v. j. 457 erwähnten gläubiger מ' ב' ז', Juden von Jeb

446 מתרסרה ב' מתרסרה

471 נבולי ב' דרגא

נבונתן ב' נבונתן 440 נבורעי ב' נבונתן 440 נבורעי ב' ושתן 440 נבורעי ב' ושתן 410, schreiber נפא 420, richter?
(ב"א 416, jüd. name des 'Ashor און ב' יהואדר 410 נתן ב' יהואדר 460 נתן ב' ענניה 446 440 schreiber; hat auch die urkunde Sach.-P. 13491 v. j. 457 aufgesetzt; ob auch Sach.-P. 13477?

464 סינכסד ב' נבוסמסכן

ענניה ב' משלם ב' שלומם 420, Jude von Jeb v. degel Idinnabu 440 עוסבהר ב' דומא ערשורי ב' נבווראבן 460, schreiber

פטאסי ב' נכונתן 440, schreiber פטוסירי 410, sklave d. Mibhṭaḥja פיא ב' פחי 440, baumeister in Sewēn

פלטיה ב' אחיו 471, schreiber 440 פנוליה ב' יוניה 440 אמנוליה ב' יוניה kataraktschiffer 471 464 (?)

קוניה ב' צדק 471 Aram. von S., v. degel Warezath, 464 Jude v. degel Atropadan; 460

רמנדין 420 fratarakh in Jeb-Sewen

שתברון ב' אתרלי 471; 446 wird ein איר ב' א' der silberschmied" er-

wähnt; dieselbe person? שלומם ב' עזריה עסר 420 אלומם ב' עזריה 471 שלם ב' הושעיה שלם ב' נתן 410 שמעיה ב' נתן 471 שמעיה ב' הושע שמעיה ב' הושע 460 שמעיה ב' ידניה

תבא 410, sklavin, mutter des Petosiris, Bl' u. Lilu

Glossar.

(Es sind nur solche wörter aufgenommen, die nicht im Gesenius-Buhl'schen HW verzeichnet sind.)

אנורא tempel אחה schwester אחר danach: in betreff von göttin אלהא יו אן quocunque weib אנתה ehe אנתו אפל vgl. E 4 מפס trotzdem, unter allen umständen tochter (ברא) ברה gebäude בְּנוּ מרה anstrengen (sc. eine klage) klage דבב preis, wert schale זלוע לנד dieser, jener vgl. zu A 8 חלר שער, vgl. hebr. צען Jes. 33, 20, auferlegen ימא (tert. gutt.?) schwören vgl. zu A 8 כרש silberschmied? quocunque להאן זי eid מומא מועא ausgang spiegel מחזי מיא קשיא katarakt oben מנעל מקרא schrift verzicht מרחק ? = משאן משתא maß

gewicht מתקלה נעבען =? (Nifal?) ושו frau. dame (?) עלוי auf, darauf oberhalb שליה שלים junge, sklave עשתא (vgl. ZA XX 145 Rev. crit, 1906 II 347 5) OLZ 07, 625 79 = ? teilen פרת פשׁהַ eine spanne (hand breit) sich beklagen, eine klage anbringen (vor gericht), an-רחם es beliebt רחמת (adv.) freiwillig, freundschaftlich (vgl. Rev. crit. 1906 II 347 6) רשה (mit dopp, akkus.) anhängig machen, klagen; vgl. äth. resaja (fest)machen mit akkus. d. sache n. לעל שבים gewebe, kleid(erstoff) שחם (part. nifal שחם) = ? שנו =? tätowierung שניתה tätowieren, einbrennen andrerseits, ferner minm grenze unterhalb הַחְתִּיה ?תמני ?תמחוי vertreiben תַּרָהָ

Einleitung in das Alte Testament

Mit Einschluß der Apokryphen und der Pseudepigraphen Alten Testaments

von

EDUARD KÖNIG

ord. Professor der Theologie und Geheimer Konsistorialrat, Bonn

XII, 580 Seiten - Ermäßigter Preis Mk. 6.-

Die "Einleitung ins Alte Testament" von Ed. König wurde von der Kritik des In- und Auslandes allgemein als eine sehr schätzenswerte Leistung bezeichnet, und C. H. Cornill gibt in seinem Grundriß der Einleitung ins Alte Testament (1908, S. 7) über das Werk sein Urteil dahin ab, daß "um des gewaltigen Stoffreichtums und des durchaus selbständigen Durchdringens der ganzen Disziplin willen dies großartige Einleitungswerk als die bedeutendste Erscheinung der letzten Jahre anerkannt werden muß."

Wenn die Verlagsbuchhandlung sich nunmehr entschlossen hat, das wertvolle Werk zu einem billigeren Preise anzusetzen, so geschah es in der Erwägung, daß durch den bisherigen höheren Preis das Buch manchen Kreisen nicht zugänglich geworden ist, denen es in der wissenschaftlichen Arbeit Dienste zu leisten berufen ist, da es unter allen neueren Bearbeitungen dieser Disziplin eine vierteilige Darlegung gibt, nämlich auch eine Geschichte der Hermeneutik und eine Auseinandersetzung über die Prinzipien der Exegese, und da es auch über die drei anderen Teile einerseits einen solchen Reichtum an Quellenmaterial (hauptsächlich aus entlegenen Literaturen) darbietet, wie ihn kürzere Bücher gar nicht enthalten können, und andererseits über alle Probleme der neueren Kritik des Alten Testaments sich in grundlegenden Einzeldiskussionen ausspricht. Auch sind dem Buche die reichhaltigsten Sach- und Stellenregister beigegeben.

Das Werk kann zu dem oben mitgeteilten Preise von Mk. 6.— durch die wissenschaftlichen Buchhandlungen bezogen werden.

Das Jenseits im Mythos der Hellenen

Untersuchungen über antiken Jenseitsglauben

von

PROF. DR. L. RADERMACHER

VIII und 152 Seiten. 1903. 3 Mark

Die Untersuchung beschäftigt sich zunächst mit der Komposition der antiken Nekvien und zeigt, daß das elfte Buch der Odvssee trotz der disparaten Elemente, aus denen es sich zusammensetzt, dem antiken Leser keinen Anstoß bieten konnte, weil naive Jenseitsdichtung überhaupt mit den verschiedenen Vorstellungen sehr frei schaltete. Das sechste Buch der Äneis ist anders, und es wird versucht. die Geschlossenheit seiner Grundanschauung in einem bestimmten, strittigen Falle zu erweisen. Der zweite Teil verfolgt das Motiv der Fahrt ins Jenseits, und zieht, um den Kern antiker Sagen zu gewinnen, mehrfach moderne Märchen heran. Der dritte Teil wendet sich der Frage zu, inwieweit der immer mehr erstarkende Glaube an einen unterirdischen Hades Elemente aus anderen Vorstellungskreisen an sich riß, und behandelt im Zusammenhang damit auch einzelne Figuren der Unterweltsdämonologie. Vier Exkurse, Orestes und die Tragödie - Zur alttestamentlichen Simsonlegende - Vom Kampf mit dem Tode - Grenzwasser der Unterwelt, machen den Schluß.

A. MARCUS UND E. WEBER'S VERLAG IN BONN

36 LITURGISCHE TEXTE IV: Martin Luthers Von ordnung gottesdiensts, Taufbüchlein, Formula missae et communionis 1523 herausgegeben von Prof. D. Hans Lietzmann. 24 S. 0.60 M.

37 LITURGISCHE TEXTE V: Martin Luthers Deutsche Messe 1526 her-

ausgegeben von Prof. D. H. Lietzmann. 16 S. 0.40 M. 38/40 ALTLATEINISCHE INSCHRIFTEN von Prof. Dr. Ernst Diehl.

2. Aufl. 92 S. 2.40 M., gbd. 2.80 M.

41/43 FASTI CONSULARES IMPERII ROMANI von 30 v. Chr. bis 565 n. Chr. mit Kaiserliste und anhang bearbeitet von W. Liebenam. 128 S. 3 M., gbd. 3.40 M.

44/46 MENANDRI reliquiae nuper repertae herausgegeben von Dr. Sieg-

fried Sudhaus. 65 S. 1.80 M., gbd. 2.20 M.

47/49 LATEINISCHE ALTKIRCHLICHE POESIE ausgewählt von Prof. D.

Hans Lietzmann. 64 S. 1.50 M.

50/51 URKUNDEN ZUR GESCHICHTE DES BAUERNKRIEGES UND DER WIEDERTÄUFER hrsg. von Prof. Dr. H. Böhmer. 36 S. o.80 M.

52/53 FRÜHBYZANTINISCHE KIRCHENPOESIE 1: Anonyme hymnen des V-VI jahrhunderts ediert von Dr. Paul Maas. 32 S. 0.80 M. 54 KLEINERE GEISTLICHE GEDICHTE DES XII JAHRHUNDERTS herausg.

von Albert Leitzmann. 30 S. 0.80 M.

55 MEISTER ECKHARTS BUCH DER GÖTTLICHEN TRÖSTUNG UND VON DEM EDLEN MENSCHEN (LIBER BENEDICTUS) herausgegeben von Philipp Strauch. 51 S. 1.20 M.

56 Pompeianische Wandinschriften und Verwandtes ausgewählt

- von Prof. Dr. Ernst Diehl. 60 S. 1.80 M.
  57 ALTITALISCHE INSCHRIFTEN hrsg. v. W. Jacobsohn. 32 S. 0.80 M.
- 58 ALTJÜDISCHE LITURGISCHE GEBETE herausgegeben von Prof. D. W. Staerk. 32 S. 1.00 M.

59 DES MIŠNATRAKTAT BERAKHOTH IN VOKALISIERTEM TEXT herausg. von Prof. D. W. Staerk. 16 S. o.60 M.

60 EDWARD YOUNGS GEDANKEN ÜBER DIE ORIGINALWERKE in einem Schreiben an Samuel Richardson übersetzt von H. E. v. Teubern herausgegeben von Kurt Jahn. 46 S. 1.20 M.

61 LITURGISCHE TEXTE VI: Die Klementinische liturgie aus den Constitutiones apostolorum VIII mit anhängen herausgegeben von Prof.

D. Hans Lietzmann. 32 S. 0.80 M.

62 VULGÄRLATEINISCHE INSCHRIFTEN herausgeg. von Prof. Dr. Ernst

Diehl. 180 S. 4.50 M., gbd. 5 M.

63 GOETHES ERSTE WEIMARER GEDICHTSAMMLUNG mit varianten hrsg. von Albert Leitzmann. 35 S. o.80 M., gbd. 1.20 M.

64 DIE ODEN SALOMOS aus dem syrischen übersetzt mit anmerkungen

von A. Ungnad und W. Staerk. 40 S. 0.80 M.

65 AUS DER ANTIKEN SCHULE. Sammlung griechischer texte auf papyrus holztafeln ostraka ausgewählt und erklärt von Dr. Erich Ziebarth. 23 S. 0.60 M.

66 ARISTOPHANES Frösche mit ausgewählten antiken scholien herausgeg. von Dr. Wilhelm Süss. 90 S. Brosch. 2 M., geb. 2.40 M.

- 67 DIETRICH SCHERNBERGS Spiel von Frau Jutten herausgeg. von Prof. Dr. Edward Schröder. 56 S. 1.20 M.
- 68 LATEINISCHE SACRALINSCHRIFTEN ausgewählt von Dr. Franz Richter. 45 S. 0.90 M.

69 POETARVM VETERVM ROMANORVM reliquiae selegit Ernestus Diehl. 165 S. Brosch. 2.50 M., geb. 3.— M.

70 LITURGISCHE TEXTE VII: Die Preussische Agende im auszug hrsgeg. von Hans Lietzmann. 42 S. Brosch. 0.80, geb. 1.— M.

71 CICERO PRO MILONE mit dem commentar des Asconivs und den SCHOLIA BOBIENSIA herausgeg. von Dr. Paul Wessner. Brosch. 1.60 M., geb. 2.— M.

72 DIE VITAE VERGILIANAE und ihre antiken quellen herausgeg. von Prof. Dr. Ernst Diehl. 60 S. 1.50 M.

73 DIE QUELLEN VON SCHILLERS UND GOETHES BALLADEN zusammengestellt von Albert Leitzmann. 51 S. 3 Abbildungen. Brosch.

1.20 M., geb. 1.50 M.

- 74 ANDREAS KARLSTADT VON ABTUHUNG DER BILDER und das keyn bedtler vnther den christen seyn sollen 1522 und die Wittenberger beutelordnung herausgeg. von Hans Lietzmann. 32 S. 0.80 M.
- 75 LITURGISCHE TEXTE VIII: Die Sächsische Agende im auszug herausg. von Hans Lietzmann. 36 S. Brosch. 0.80 M., geb. 1. M. 76 AUSWAHL AUS ABRAHAM A. S. CLARA herausgegeben von Prof. Dr.

Karl Bertsche. 47 S. 1.— M.

77 HIPPOCRATIS de aere aquis locis mit der alten lateinischen übersetzung

herausgeg. von G. Gundermann. 50 S. 1.20 M.

- 78 RABBINISCHE WUNDERGESCHICHTEN des neutestamentlichen zeitalters in vokalisiertem text mit sprachlichen und sachlichen anmerkungen von Lic. Paul Fiebig. 28 S. 1.— M.
- 79 Antike Wundergeschichten zum studium der wunder des Neuen Testaments zusammengest. von Lic. Paul Fiebig. 27 S. 0.80 M.
- 80 VERGIL AENEIS II mit dem commentar des Servius herausgeg. von Ernst Diehl. 131 S. Brosch. 2.— M., geb. 2.50 M.
- 81 ANTI-XENIEN in auswahl hrsgeg. von Dr. Wolfgang Stammler. 68 S. Brosch. 1.40 M., geb. 1.80 M.
- 82 APOLIONIUS DYSCOLUS De pronominibus pars generalis edidit Dr. Paulus Maas. 44 S. 1.— M.
- 83 ORIGENES, EUSTATHIUS V. ANTIOCHIEN, GREGOR V. NYSSA über die Hexe von Endor herausgeg. von Erich Klostermann. 70 S. 1.60 M.
- 84 Aus einem Griechischen Zauberpapyrus herausgeg. und erklärt von Richard Wünsch. 31 S. 0.70 M.
- 85 DIE GELTENDEN PAPSTWAHLGESETZE herausgegeben von Friedrich Giese. 56 S. 1.20 M.
- 86 ALTE EINBLATTDRUCKE herausgegeben von Otto Clemen. 77 S. 1.50 M.
- 87 UNTERRICHT DER VISITATOREN an die pfarrherrn im kurfürstentum zu Sachsen herausgeg. von Hans Lietzmann. 48 S. 1.— M.
- 88 BUGENHAGENS BRAUNSCHWEIGER KIRCHENORDNUNG herausgeg. von Hans Lietzmann. 152 S. 2.40 M.
- 89 EURIPIDES MEDEA mit scholien herausg. von Ernst Diehl. 116 S. 2.60 M., geb. 3.— M.
- 90 DIE QUELLEN VON SCHILLERS WILHELM TELL zusammengestellt von Albert Leitzmann. 47 S. 1.20 M., geb. 1.50 M.
- 91 SCHOLASTISCHE TEXTE I: Zum Gottesbeweis d. Thomas v. Aquin zusammengestellt v. E. Krebs. 64 S. 1.50 M.
- 92 MITTELHOCHDEUTSCHE NOVELLEN I: Die heidin hrsg. v. L. Pfannmüller. 51 S.
- 93 SCHILLERS ANTHOLOGIE-GEDICHTE kritisch hrsg. v. W. Stammler.

